

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

РИМ ДІТРОЙТ

Ч. 1 (104) - 1978

В. ДЯДИНЮК

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛІМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

ч. 1 (104)

Р. 1978

ДЗВОНИ
CAMPANAE - THE BELLS - LE CAMPANE
LES CLOCHEΣ - DIE GLOCKEN

Тримісячник української християнської літературної творчості

видавс

Філософічно-гуманістичний факультет УКУ

Редакцію веде проф. д-р Богдан Лончина

РИМ - ДІТРОЙТ
1978

Esse-Gi-Esse - Roma

Зоя Когут

РІЗДВО НА ЧУЖИНІ

Різдво. І знов для нас — Різдво!
Таке, як тридцять два Різдва...

Стіл повний і дідух в куті,
З чужого жита та пшениці,
Й на чужині побляклі лиця,
Й кутя, не з рідної пшениці,
Й Різдво, яке лиш в снах нам сниться,
На чужині,
На самоті.

Різдво! Яке для серця свято!
Чому ж не тішимось? Багаті
ми всім!
І чаркою, й борщем,
Святочним днем, і буднім днем...

Христос родився!
Божий Сине!
Неначе — просто лиш дитина!
Та пеленки перевивати —
Перевивала Божа Мати.

Перевивала і молилася.
А ми?
Що нам тут залишилось?
Лише кутя? Колядок звук?
І в чужині — життя погоже?
Не вірю!
З тих розп'ятих рук
Лиш це — лишитися не може!

Ти народився для людей,
А ми також людей частина!
Та де, о Боже, наш Мойсей,
Тобою вибрана Людина?

Якщо сліпі ми — то промов!
Зніми з очей наших облуду!
Бо ж Ти, Всевишній — це любов!
Не жди аж до Страшного Суду,
Щоб засудити нас! В руках
У нас лиш вервиці, не доля,
А на обличчях, в чужинах,
Всі зморцки, зморщені на волі,
Чужих пішеницях і житах,
І на чужих і хлібі й солі...

Чи чуєш, Боже? На чужих!
А це ж не легко,
Ти це знаєш,
Чому ж ще далі нас караєш
Ти — сліпотою?
Просвіти
Нам душі широю любов'ю
до єдності й братерства! Ти
Вже рятував Свосю кров'ю
Нас всіх — розп'ятий на хресті!

І нині, в тихий день різдвяний,
Врятуй нас від себе самих!
Щоб цей народ Твій, безталанний,
В сім'ю з'єднавшись — переміг
І став — БАГАТИРЕМ!
Й опали б
Кайдани власної тюрми!
Нас в єдності не подолали б,
І не загнуздали б у ярмі!...

Христос родився! Божий Сине!
Неначе просто лиш — дитина,
Та пеленки перевивати —
Перевивала Божа Мати...

ШЕВЧЕНКОВІ

Ти жив, як вмів. Ти не вкладався в рамки,
Ні завтра, ні сьогодні, ні колись.

Твої і дні, і ночі, і світанки
Тобою — до нестягами прожились.

І вже ніхто їх тах не перемріє,
І вже ніхто їх так не проживе!
Замовка пісня, пісня Гамалії,
Мовчить і Візантія, не реве...

Усе мовчить!... Ні! Ще Вкраїна родить
Сміливців, не заляканих ніким!
Ще не замовкло в нашому народі,
Твое послан'є « Мертвим і живим,

і ненародженим ». Ще за сумлінням стежать
Твої до нас промовлені слова!
Тепер, поете, вже від нас залежить,
Які по нас збиратимуть жнива:

Чи усміхнеться праведная мати
Устами вольними? Кайдани чи порве
народ німий? Чи обніме брат брата,
І України слава — оживе?

Чи будемо колодами валитись
по світі? Чи доб'ємося власних прав?
Чи зможемо чужому научатись,
Й своє не забувати?

Ти нам дав —

Скарб найбагатший: невмируще слово!
Й коли воно ділами спалахне —
Тоді в сім'ї Твоїй, великій, новій,
Тебе народ Твій вольний пом'яне!

ІВАН БОДНАРУК

КРОВ СЕРЦЯ

(Як народилося Стефаникове слово)

« Є такі вулькані, що раз на кількасот літ вибухають; і є такі дерева, що раз на сто літ цвітуть; і є такі письменники, що раз лише родяться на світ. Їх не виховає ніяка школа. 'Так ім Бог дав', каже наш селянин ».

Такими словами привітав Василя Стефаника й оцінив його творчість у 50-ті роковини народження Богдан Лепкий, з яким заприязнився Стефаник ще в час університетських студій у Krakovі і про якого сказав, що це найніжніша людина, яку він колинебудь у житті стрічав.

7 грудня 1977 р. сповнилося 41 літ, як спочив вічним сном той великий син України і співець недолі галицького селянина, славний наш новеліст, що його Франко назував « найбільшим артистом, який появився в нас від часів Шевченка ». Широко відомий, як автор *Синів і Землі*, один із найкращих новаторів-новелістів I-ої половини ХХ-го сторіччя, творець безсмертних, оригінальних, не-знаних до того часу в українській літературі глибиною уяви образів і могутніх характерів, великий письменник, про якого сказав Денис Лук'янович, видаючи в 1926 р. збірку Стефаника *Земля* у Львові: « Одній збірці своїх чудових мініатюр, своїх пристрасних новель дав він горду назву *Мое слово*. І став тоді мов стомилева верства на весь ріст перед українською громадою, такий високий та дужий, такий новий і свіжий, що його видно було аж поза українськими межами, що навіть чужинці завертали його пісні до себе. Стефаник — призваний і вибраний; малим ще поцілувала його Муза й терпеливо ждала на його пісню, аж перед його двором упаде ясна зоря. І зоря впала і він позбирав її, а вона розсвітила і скрасила його всеціло: Стефаник найшов свою ділянку, вибрав пригожу для себе форму, підібрав засіб художніх способів, щоб виповісти всі тремтіння душі, всі привиди уяви, всю глибінь чуття, збудувати

свій храм: ЖИТТЯ І МИСТЕЦТВО. На вікнах і дверях його тема розіпніті занавіси, аби не впускали мірноти, бо там артист одні слова гострить на кремені своєї душі, другі ломить на ясні, соняшні промінчики і все життя живою красою різьбить свій камінь, аби покласти його як мертву красу на своїй могилі, де вишня в його головах візьме всі його болі на свій цвіт... ».

Не хотів би я говорити про життєпис письменника, бо він здебільша відомий нашому загалові. Все ж таки мушу пригадати деякі подробиці з його життя, бо вони необхідні, щоб зrozуміти світогляд і творчість Стефаника.

Батько був сільський багач, мати для сина була не мати, а свята. Померла, не знаючи, мабуть, якого сина дала Україні. Але він розумів, чим була вона для нього. Любив її безмежно. А в ній любив усе, що доброго й гарного є в нашій народній душі. З листування Стефаника з Ольгою Гаморак зберігся нарис, у якому письменник має оточення своїх дитячих літ. У нім виступають найважливіші особи його дитинства і батько Семен — тип дужого твердого селянина. Він учиє сина працювати в полі й пристрасно любить землю, бо вона за важку працю дав селянинові все. Мати Оксана, як кожна українська жінка, сторож домашнього вогнища і старих селянських традицій, це жінка предоброго серця. Сестра Марія — товаришка дитячих розваг і водночас найкраща опікунка його в дитинстві. Мати і сестра дали Стефаникові під час його дитинства стільки тепла й любові, що живий спомин про них навіки залишився в його серці. Вони обидві стануть пізніше героїнами багатьох його оповідань, надхнених якоюсь релігійною любов'ю.

Довідавшись про хворобу мами, син покинув Краків і приїхав додому. Цілими днями сидів біля стола край постелі й сумними очима супроводив кожний рух хворої. Смерть її дуже важко пережив. З Krakova писав до своєї судженої Ольги Гаморак у Стецеві: « З дому я їхав так, що поза собою не полишив нічого, лише мамин гріб. Я тепер нічого не роблю. Цілий день і половину ночі я собі пригадую маму. І знаходжу в тих спогадах стільки гарного й пречудного, стільки великого і глибокого, що мені ні наукі, ні людей, ні цілого світу не треба. Ненавиджу ту траву, що росте на маминім гробі, бо хоче її слід затерти ».

По 4-ій класі народної школи в Снятині, за намовою дідича Теодоровича, віддав батько сина до польської гімназії в Коломиї. Мати не хотіла розставатися з сином і, плачуши нишком, радила йому, щоб так робив, щоб не здати вступного іспиту. Але син таки здав.

Перед самою матурою впав на Стефаника великий удар: його дорога сестра Марія вмерла на запалення легенів. Батько три дні просидів у Дрогобичі й не мав відваги сказати синові страшної вістки. Аж коли рушив поїзд, він крізь вікно крикнув: « Василю, Марія вмерла! » Свій, уже тихий, біль по втраті сестри описав Стефаник 6 років пізніше у зворушливій новелі « Вечірня година ».

Вже в Снятині 10-літній хлопець, дуже вражливий, болісно пережив розлуку з матір'ю і селом, загострену ще почуттям ворожості, з якою зустріло його місто. З цілого циклу важких приижень описав він у своїй автобіографії одне, найважчє, а саме своє переодягнення — за його словами — в панський одяг і болучі насміхи, якими шкільні товариші зустріли його символічний перехід у новий світ. « До того часу і відтоді дотепер я не чув більшого встиду і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид не отруїв мене ».

І тому Стефаник, надхнений співець покутського села, не любить міста. Цю нехіть, а може й ненависть, до міста він виніс уже з народної школи в Снятині і вона супроводить його крізь ціле його життя. Коли в 5-ій класі казав йому вчитель написати завдання « Порівняння села з містом », хлопець написав так: « У селі є моя мама, а в місті нема, в селі є верби, а в місті нема. У селі чути голоси малих хлопчиків і дівчаток, а в місті не чути того ».

Вже як відомий письменник характеризує Стефаник своє вороже відношення до міста в неопублікованому варіанті новелі *Мое слово*, що має заголовок *Confiteor*. Там він каже: « А тепер мої рахунки, світе-брате, ясні з тобою. Праворуч мене поле синє, і скиби, і плуг, і пісня, і піт солений. Ліворуч мене чорна машина, що з червоного рота тяжким димом стогне. Без пісні вона ».

Вже коло 1896 року Стефаник рішив стати в літературі оборонцем села, і ця думка вже не давала йому спокою. Його погляди на відношення до селянства почали дедалі більше набирати якогось майже месіяністичного характеру. В його листах з того часу повно якоїсь екзальтованої любові до села, яке годує місто, а за те одержує тільки погорду й голод. Найсильніший вислів цим почуванням дав письменник у своїх автобіографічних нарисах *Мое слово і Дорога*.

Від березня 1895 до весни 1901 року в'язала Стефаника зворушлива приязнь з родиною Морачевських. Коли Леся Мартовича можна назвати першим шліфарем таланту Стефаника, то другим і останнім був поляк д-р Вацлав Морачевський, лікар і хемік, людина європейської культури, визначний знавець літератури, ми-

стецтва й музики, людина широчезних культурних горизонтів. Студіюючи в цюрихському університеті, він пізнав теж інші європейські культурні центри, подорожував по Німеччині, Італії і Франції, знав чудово мови цих країн та відразу знайшов зв'язок із найновішими течіями в літературі й мистецтві. Так Морачевський, як і його дружина, українка, мали великий і благородний вплив на творчість Стефаника. У розмовах із ним вони відкрили йому широко брами європейської культури. Завдяки їм Стефаник відразу виступив перед читачем і критиком як зрілий письменник, з яскраво виявленим творчим обличчям. « Це знайомство було чи не найважнішою подією моєї молодості » — пише у спомині *Про ясне минуле*. Воно започатковує найцікавіший період його життя, в якому він остаточно усвідомлює собі свій талант і на короткий час стає письменником.

Коли 1917 р. повернувся Стефаник із еміграції до Русова, його важко було піznати: посивів, постарівся. По 15 роках мовчанки « знову народилося слово ». Весні події сколихнули його серце так сильно, що не міг мовчати, коли цілій світ і його батьківщина горіли в оgnі. В перші повоєнні роки письменник переживає ряд прикроїв: умирають обидва брати й батько. Новеля *Земля*, написана зараз по смерті батька, присвячена його пам'яті. Так аж по смерті підмічує Стефаник у свого батька велику прикмету, якої раніше не добачував, чи не хотів добачити, а яка у зовсім нових обставинах має свою велику силу, — його сліпу, аж нерозумну любов до землі. Страхіття I-ої світової війни з її московською окупацією примусили письменника знову взяти перо до рук.

Окупація Західної України поляками застас його в Русові. В цих обставинах народжується його нова творчість.

Під час недуги 1930 року Стефаник часто заявляє, що хоче сповідатися й відійти у вічність так, як відійшли його батьки. Його відношення до Церкви завжди було коректне. Ніколи не виступав проти духовенства і — за споминами Семена Вітика — належав разом із Левом Бачинським до правого крила радикальної партії, що виступало проти К. Трильовського за його антицерковну політику. Часто ходив до русівської церкви, сільську політику завжди вів у згоді з місцевим священиком. Мав сердечні зв'язки з митр. Шептицьким. Скільки разів приїздив до Львова, наперед ішов до митрополита. Від 1932 року митр. Шептицький постійно допомагав йому грішми. У травні 1936 р., напів мертвий, іде до Львова, заходить до митрополита і просить, щоб його брат, о. Климент Шептицький, приїхав до Русова його висповідати.

В. Стефаник був високий, сильної фізичної будови мужчина. Його грізне на перший погляд обличчя надавало йому великої поваги. Ниње пристрижене густе волосся на голові й густі та рівно притяті вуси й мало плекана борідка, притрушені сивиною, робили його не то гнівним, не то невдоволеним, їдка іронія, що з усіх хом била з його очей, громила вас немилосердно; ви боялися, що його проникливе око знайде у вас якусь зачіпку і ви без спротиву скапітулюєте від одного його слова. Ця на вигляд тверда людина відзначалась великудушністю, ввічливістю і скромністю. Він був приступний і охочий дати поміч кожному, хто її потребував. Його дім у Русові був відкритий для всіх. Найбільше тішився письменник відвідинами молодих приятелів. Дуже часто давав селянам поради в різних недугах і з відповідними інформаціями відсилав хворих до лікаря.

Твори Стефаника перекладали, писали про нього, величали, але він лишився собою. Мав своє власне *Слово* і свою власну *Дорогу*. «Дорогою» ішов, добував «слово» з душі й кидав, а за ним чічки процвітали по пшениці, шуміли «кленові листки».

В автобіографічному нарисі *Мое слово* Стефаник проголошував: «Буду свій світ різьбити як камінь. Слово мое буду гостріти на кремені душі своєї... «Він знов, що бути письменником, та ще і в обставинах українського національного життя, значить брати на себе велику й важку відповідальність. І в другому автобіографічному нарисі *Дорога* накреслив він свій життєвий шлях, з якого обіцяв собі ніколи не сходити, бо «любив свою дорогу». У днину вона була безконечна, як проміння сонця, а вночі над нею звізді почували. Земля цвіла і квітами своїми сміялася до нього. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос. Кожна квітка кидала йому одну перлу під ноги...».

Стефаник по-мистецьки змальовав у своїх творах любов нашого селянина до землі. Герой його оповідання *Палій* покинув працю у скупаря Курочки й пішов до міста на роботу. Але незабаром залишив місто й вернувся на село, бо здавалося йому, що сам Бог казав йому це зробити. «Як єм уздрів Його ласку небесну по полю, як жито просилося під серп і земля як цяпала: 'Йди, Федоре, бери з мене хліб', — я лишив жида серед дороги та й пішов до Божої роботи. Декую Господеві і досегоднє!»

«Третинник» із новелі *Сон* говорить: «Грунт то спосіб до всего, як твій є. Він тебе і загріє, і накриє, і погодує, і честь тобі поведе... Землю цулий... Зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдаласи»... Подібні слова чуємо в новелі *Вона-*

земля: « Наше діло з землев; пустиш єї, то пропадеш, тримаєш єї, ...то в тебе отари, та стада, та стоги. І вона дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочутси, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина ».

Оповідання Стефаника дають реалістичні малюнки з життя по-кутських селян. Хоч ті селяни живуть у великій нужді, їх характеризує пристрасна любов до рідної землі. Коли О. Кобилянська прочитала *Синю книжечку* Стефаника, вона написала так до автора: « Мабуть, самі не знаєте, як гарно пишете. У Ваших новелях є щось, що мене зворушує ». Стефаникові оповідання не потребують пояснень, бо вони своїм словом самі говорять за себе. Сила вислову у Стефаника така велика, що важко знайти у світовій літературі їй рівну. Його ніхто не вміє наслідувати. Стефаник — неповторний! Написав мало, але його твори відзначаються мистецьким викінченням, незвичайною чіткістю. На 2-3 сторінках уміє Стефаник розказати цілу зворушливу драму з життя. Інші письменники в довгих повістях не вміли так глибоко описати безодні музицького горя, як зробив це Стефаник у коротеньких оповіданнях. У нього кожна картина селянського горя змальована так, не-начеб була витесана з найтвердшого каменя. Кожне Стефаникове слово хвилює нас і розстроює наші нерви, проходить ніби невидима стріла в саме серце, пригнічує своїм трагічним змістом і заставляє думати, змушує оглянутися за причинами того невимовного горя, приневолює працювати для поправи селянської долі. Ми не читаємо, а п'ємо Стефаникові слова, міrimо ними своє власне життя. З величезним напруженням волі Стефаник часто сам себе здержує, щоб дати слово своїм героям. Стефаник це справжній артист з Божої ласки й великий чародій, бо завжди так по-мистецьки має він картину, що вміє дібрати живих красок і поставити все на своє місце. Його картина чарує фарбами, світлом, тінями. Його мова голубить свою музикою, а рисунок — пластикою. Б. Лепкий сказав так про творчість Стефаника у своїй статті, написаній у 50-ті роковини з дня народження письменника: « В літературі сповідається народ із тайн своєї душі. Стефаник це та-кий сповідник, котрому український народ уже всі гріхи сказав, не затаїв нічого, не збрехав ні одного слова. Хочете знати, який був український селянин у Галичині перед I-ю світовою війною, то читайте Стефаникові оповідання. Бо він оком своїм вазирнув на саме дно селянської душі, бо він вухом своїм відчув його найтихіше слово, бо він за хлопом пішов аж на те роздоріжжя, на якому гайта — життя, а вісіть — смерть. 'Ади, стою перед вами

і говорю з вами, а tot горб не віходить ми з голови. Таки го вижу та й вижу, тай умирати буду тай буду го видіти. Все забуду, а його не забуду', — каже Іван Дідух у *Камінному хресті*. Кожне слово у Стефаника, кожне речення огнем впалюється у мозок, і поки цей мозок здоровий та живий, поти й воно живе в ньому. Це страшна книжка. Вберіться в білу сорочку, вмийте руки у трьох водах і читайте *Дорогу*. Втомиться думка і розстрояться нерви. В трьох книжечках Стефаника містяться три бібліотеки».

А про інші твори Стефаника каже Лепкий там же: « Бо неваже ж можна читати *Стратився* і не розуміти лютого болю цього батька-селянина, котрому син стратився у війську? Відібрав собі життя, бо не міг перенести наруги, яку над чоловіком чинять озвірлі капралі. I оце той батько з села їде до міста, до трупарні, де його син попорений, пошматований на зимнім столі лежить, а що діється в душі того батька, це тільки Стефаник може вам розповісти. Читайте *Кленові листки*. Без патосу, без декламації, бо ці слова є всім. Мати вмирає. На старшенького синочка-хлопчика здає решту сиріт. Долонею обтерла собі губи і востаннє заколисує найменшу дитину, а її саму смерть колише. Співає 'У слабім, уриванім голосі виливалась її душа, потихеньку спадала межі діти і цілуvala їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялись по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати і полетіти в пусте поле за листочками'. I прочитайте *Новину*. Гриць Летючий утопив в ріці свою молодшу дівчину і хотів утопити і старшу, але випросилася. Не було проповідника в світі, щоб годен був так зворушити совість, як зворушує її Стефаник своїми маленькими назверх, а величезними у зміст оповіданнями. Як він це робить?... Того він і сам вам не скаже. Як він пише? Так, як його Іван Дідух орав свій неродючий горб, аж жили, мов струни, натягалися, аж смертельний піт обливав його. Це не слова кладуться на папір, це шматочки живого серця. 'Такий мене туск напав, щом чиколонки гриз і чупер собі микав. Качивем си по соломі як худібка. Не знаю як, коли вчинивем си під грушков з воловодом. За малу філю був бим си затыиг. Але Господь милосердний знає, що робить. Нагадав єм си за свій хрест тай мені гет відійшло'. От як пише Стефаник! »

Письменник О. Маковей, читаючи редакторові черновецького тижневика *Праця* новелю Стефаника *Синя книжечка*, задріжав і розплакався, не дочитавши до кінця. Франко признався, що плачав над *Камінним хрестом*. « Загалом забагато людей плачуть над

мосю літературою. То зле. Я не стара баба, що заооччує до плаксів», — так писав Стефаник 1899 року до Ольги Гаморак.

Дехто з літературних критиків фальшиво інтерпретує творчість Стефаника, називаючи його пессимістом, який не бачить ясної хвилини в житті своїх героїв, покутських селян, і уважає їхне горе безнадійним. Лука Луців у своїй статті про Стефаника *Московська отрута* (*Свобода*, 31 травня 1961) каже, що сам Стефаник протестував проти такої інтерпретації його творів у промові, виголошенні на своєму ювілєї у Львові. « Як я побачив те, що перед моїми очима робиться, як я вам напняв струну мужицької душі до такої границі, що вона ось-ось могла обірватися, як розтягнув ці нерви так, що вони грають, як у Бетговена, то звідки ви маєте право казати, що я — пессиміст? Я застерігаюся проти пессимізму. Бо те, що мужик не має що істи, так само, як ви, те, що він ломить собі голову над хлібом, або вмирає — то се не є ніякий пессимізм. А як десь там у мене якесь бідне хлопчище, якого посилає мама із дзбаночком по воду, і воно мусить іти — то чи в съому не можна б, наприклад, бачити так само добре зразку кольосальної дисципліни? Я не люблю говорити, що мужики скривджені ».

Лепкий підкresлює у новелах Стефаника оптимізм. Це сказав він дуже виразно у своїй статті з приводу Стефаникового ювілєю: « Другий письменник написав би повість, а Стефаник напише сто-рінку. Це треба зрозуміти. Більше одного образочка не читайте нараз. Та зате, коли ви його уважно, дуже уважно прочитали, до кожного словечка прислухалися, доожної черточки придивилися, то будете почувати себе так, ніби ви з лічниці вернулися. Бачите якось ясніше, чуєте виразніше, ніби відмолодли, переродилися в собі. Перше люди снувалися поперед вас, як тіні, мов щось таке собі окреме, далеке, чуже, а тепер тіллюди живуть, а тепер у кожному з них часточка вашого 'я'. Болить вас іх біль, радує іх щастя. Це зробив з вами Стефаник... Солоамська купіль ». А далі там же читаємо: « Говорять критики, що бездонне море убожества й горя визирає з творів Стефаника, що чимсь фаталістичним віє від цих його прибитих людей, що вони навіть не пробують утікати від свого горя. Я дивлюся на Стефаника інакше. В його оповіданнях являється для нас селянин, як якась велика непоборна сила. Такої любові до рідної землі, до природи, до дітей, до життя, я в нікого не бачив. Горе, яке він терпить, більше від того, що змалював Данте, але він перетриває його, він цей чортовий горб таки зробить ро-рючим, він на нім поставить свій камінний хрест, котрого ніяка сила не струтить у долину. Стефаників хлоп — це велетень, це

щось таке, що всім нам дає силу, охоту до життя й праці. І коли мені тяжко на світі, коли здається, що все пропало, що наш народний віз покотиться кудись у пропасть, я читаю Стефаника оповідання. Це мій останній приют перед розпукою» (Стаття, написана в 50-ті роковини з дня народження Стефаника).

Отже, коли прочитати уважно Стефаникові новелі і зглибити світогляд його герой, мусимо признати, що трагізм Стефаникових персонажів не має нічого спільногого з пессимізмом, якого дехто душкується у творах співця покутського села. Навпаки, ми бачимо, що в багатьох його оповіданнях віс сильний дух енергії, ініціативи, а в усіх виступає велика любов до життя й до природи, речі зовсім суперечні пессимізові. Невно, що коли когось болить, то він кричить, але хіба ж це пессимізм?

Стефаник належить до тих українських письменників, що здобули нашій літературі світову славу. Завдяки Стефаникові наша психологічна новеля піднеслася на небувалі досі вершини. Коли Горкий прочитав оповідання Стефаника, він признав їм почесне місце у світовій літературі й радив російському новелістові Ка-саткінові: « Прочитайте їх, ви побачите, як коротко, сильно і страшно пише ця людина ».

Стефаника визнали найкращим співцем душі українського селянина. Найкраще оцінив свої твори сам письменник, коли сказав: « ...А в серці моїм мій світ, шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений... Буду свій світ різьбити як камінь. Слово свое буду гостріти на кремені моєї душі і намочене в труті-зіллю пускати буду наліво. І слово мое ломати буду на ясні, соняшні промінчики і замочу його в кождій чіцці і пускати буду направо... ».

Твори Стефаника увійшли вже в золоту скарбницю не тільки нашого, але й чужого письменства. Носив Стефаник у своєму серці всі трагічні переживання селянської душі. Вони його мучили й не давали йому спокою, поки не виявив і не вирізьбив їх, немов із граніту, у малій кількісно, але величезній змістом, глибиною чуття і мистецьким викінченням творчості. Як психолог мужицької душі він не має собі рівного в нашій літературі. Він випередив і перевищив чи не всіх, хто тільки писав про село. Його герой — це не вивчені манекени, але живі люди, що мучаться, терплять і хочуть, щоб хтось їх вислухав і зрозумів. Вони говорять не тільки словами, але теж рухами, тоном бесіди, всею своею істотою. Їхні слова набирають крові й тіла та надають силою грому в наші сумління. Стефаник це геніяльний композитор живого слова. Чита-

ючи його твори, ми глибиною своєї душі переживасмо горе його героїв. Кожне Стефаникове слово ударяє нас силою молота, потрясає нами. Не дивує нас, що великий Франко прийняв із захопленням творчість Стефаника і звернули на неї очі чужі народи. Твори Стефаника писані кров'ю серця письменника. Тому, коли він їх писав, він просто гарячкував, а написавши одне оповідання, мусів довго відпочивати, щоб набрати сили до дальшої праці. Стефаник у дечому нагадує нам великого Шевченка. Обидва — селянські сини, відбивають свою творчістю і мистецькою формою слова душу українського народу. Як і Шевченко, Стефаник виніс з-під рідної стріхи чутливість і любов до вбогих, нещасних і поневолених.

Стиль Стефаника імпресіоністичний, тобто побудований не на фотографічному відтворенні дійсності, а на зображенії її такими красками, які мали б викликати в читача відповідне враження. Напр.: — Перевертайтесь в гробі, небожета, бож лайдак. Пропишим усе до нитки. І полотно пропив. Чуєш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер дедя ме у рантухових сорочках ходити та жидам воду доносувати... (*Синя книжечка*). Або: — Наше діло з землев; тримаєш єї, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпув долонями твою душу. Ти припадаєш до неї, горбишси, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги (*Вона-земля*).

Стефаник це визначний майстер психологічної новелі, це — за словами Франка — « абсолютний пан форми », особливо в діялогах. Змальовані Стефаником картини селянського життя є глибоко психологічні й відзначаються сильним драматизмом та ліризмом. Не диво, що їх перекладено на різні чужі мови, а багато наших письменників пробували наслідувати Стефаника. Його твори, особливо письменницька манера, мали вплив на українських підсоветських новелістів, як Косинку, Грчана, Козланюка, Тудора та інших. В українській літературі зайняв Стефаник особливе місце: він стоїть на боці сам один, неподібний ні до кого, великий знавець мужицької душі, найбільший хлопський новеліст, вдумливий, грізний, із своїм словом гострим, як меч. Він оригінальний, правдиво мужицький і український письменник, а все ж такий зрозумілий для кожної вдумливої людини.

Все життя служив Стефаник правді життя і красі слова. Для першої пішов дорогою реалізму, для другої виробив собі досконалу техніку, силу імпресії, економію слова, ритм і милозвучність фрази. Мужик Стефаника є носієм душі, а не етнографічним матеріялом, як для колишніх українофілів, і не соціологічним показом, як у суспільніків. Найважливіші риси творчої манери та ін-

дивідуального стилю Стефаника це ляконізм, прихованій, але глибокий ліризм і драматизм, зосередження основної уваги не на зовнішніх виявах життя селян, а на відтворенні їх душевних трагедій, породжених соціальними, сімейними, побутовими та іншими причинами.

При всій своїй зовнішній простоті слова Стефаник є великий майстер гарних і дуже влучних порівнянь. У свої коротенькі розміром оповідання він вкладає дуже великий і глибокий зміст. Кожний рядок і кожне слово він уважно обдумував, часто їх дбайливо шліфував та багато разів переписував. Приятелі казали, що коли Стефаник писав яку новелю, то вся підлога його кімнати була вкрита кусниками паперу з записаними фразами чи реченнями, які письменника не задовольняли. Стефаник одним, наче випадково киненим, словом уміє розказати життєву драму людини, що важко знайти щось подібне в світовій літературі. Ось, наприклад, оповідання *Кленові листки*: Мати перед смертю виявляє останню волю старшенькому синові: «Семенку,abis не давав Марійку і Василька бити мачусі. Чуеш? Бо мачуха буде вас бити, від іди відгонити і білих сорочок не давати...». Мати не сумнівається, має бути мачуха, бож господарство не може залишатися без жінки. Давши останній лад дітям, мама обтерла долонею сухі губи і заспівала, заколосуючи малу дитину, бо Семенко ще співати не вміє.

Стефаник скрупий на слова, зате кожне його слово написане безмірною глибиною правди про життя наших хліборобів на своїй не своїй землі. Візьмімо новелю *В корчмі*: Коло довгого стола сидів Іван тай Проць. Котили по столі завзяті слова і схилившись слухали, що стіл говорить. Нарікали тай пили. Проця жінка била, а Іван його вчив бути паном жінці.

Попередники Стефаника часто зачинали розповідь про свого персонажа від змалювання його зовнішнього вигляду. Стефаник робить інакше: він не дає зовнішнього портрету людини, а говорить тільки про окремі, найбільш характерні риси у вигляді героя. Ось у *Кленових листках* дуже сильно передав Стефаник гнітючий настрій і болісні переживання Івана, якому жінка в самі жнива народила ще одну дитину, а сама вмирає. Увечорі при каганці Іван гостить кумів, які прийшли на христини сина і скаржилися на свою долю і на дітей. Куми, як і сам батько новонародженої дитини, такі змушені роботою, що їм важко було навіть руку простягнути за хлібом чи горілкою: «Руки найрадше не рухалибися, лишень спочивали б, зігнені в кулак на коліні». Кумам хочеться спати, вони

радо пішли б додому, але з чесності чекають, доки Іван виговорить усі свої жалі та нарікання.

Нашого Стефаника знає світ. Його твори перекладено на польську, чеську, російську, німецьку та інші мови. В Ужгороді видано мадярською мовою *Вибрані оповідання В. Стефаника*, куди увійшло 30 новель з автобіографією письменника. Серед поляків став Стефаник відомим передусім завдяки В. Морачевському, про якого сказав пізніше Стефаник у *Серці*: « Вацлав Морачевський — моя дорога в світ ». Морачевський перекладав дуже гарно оповідання Стефаника на польську мову і друкував їх у журналі *Жице*, що його редактував Пшибишевський. Л. Турбацький про появу першої Стефаникової збірки *Синя книжечка* писав, що він і видавець черновецької *Праці* плачали над Стефаниковим твором *Лист*. А коли той сам образок *Лист з криміналу* післано в німецькому перекладі до редакції журналу *Gesellschaft*, то редактор відписав, що коли література наша має такі таланти, то може числити на одно з перших місць між літературами світовими. Болгарський письменник Тодоров, захоплений *Камінним хрестом*, просив Кобилянську, щоб вона погратувала Стефаникові. Саму ж Кобилянську твори Стефаника потрясали, і вона 4 червня 1899 р. писала: « Між слова Ваші там тиснулися великі слізози, мов перли. Страшно сильно пишете Ви, так, неначеб витесували потужною рукою пам'ятник для свого народу. Ви одні витесуете його, ми всі не варт коло Вас нічого. Я можу Вам хіба зелений вінок слабою рукою подати, щоб Ви його в ноги того мармурового пам'ятника поклали ». Російська письменниця С. Ющенко в листі з Петербургу до Стефаника призналася: « Ви стали мені братом з того часу, як я прочитала Вашу книжечку ». Вона просила Стефаника, щоб прислав їй свій портрет: « На моїм столі йому буде не сумно, бо поставлю його побіч Чехова й Короленка ».

В 1956 р. в Русові, а в 1959 р. у Снятині поставлено пам'ятник Стефаникові. В Русові, де жив і помер Стефаник, відкрито музей його імені.

Стефаник поклав собі величний хрест на самім верху української літератури і ніхто його звідти не скине. Це невеликий хрест, лише три книжечки. Їх тільки Стефаник міг написати і ніхто другий не напише.

МАРІЯ ОВЧАРЕНКО

ДУХОВА КРИЗА ПАВЛА ТИЧИНИ

Вступні уваги

Ця стаття є частиною більшої праці про «Релігійні мотиви в підсоветській літературі від 1920-х до 1970-х років».

На 1977 рік припадає 60-річчя революції в Східній Європі і проголошення самостійної української держави. На цей же рік припадає також 10-річчя смерті Павла Тичини, одного із найвидатніших українських поетів ХХ-го сторіччя. Дотепер в українському літературознавстві нема ще повного огляду його творчості; його не можна зреалізувати через політичні умови в Советській Україні та в країнах поза межами України, де нема доступу до архівних і рукописних матеріалів поета.

Життя й творчість Тичини, його великих літературні досягнення і його карколомний ідейний злам та літературне падіння яскраво відбувають не тільки особисту поетову трагедію, але й страшну трагедію української літератури, спричинену диктаторським режимом Советського Союзу.

У нашій статті, розглядаючи найсутніші прикмети творів Тичини, ми беремо до уваги передовсім його поезії з виразними релігійними мотивами, які літературна критика згадує тільки побіжно або й зовсім замовчує.

Над Україною золотий гомін

Літературну творчість Тичини, що з часом задекларував себе советським письменником і вірно служив комуністичній партії, не можна в цілості зачислити до советської літератури, бо ранні поезії його першого творчого десятиріччя (1914-1924) не були советськими

в повному розумінні цього слова. Не були советськими й твори тих українських і російських письменників 1920 років, які свою освітою, ментальністю й різноманітністю літературного вияву в основному не різнилися від інших європейських письменників.¹ Щоправда, майже всі вони разом з великою частиною інтелігенції з захопленням прийняли революцію 1917 р., зв'язуючи з нею великі надії на зміни в застарілій політичній і соціальній системі колишньої царської імперії, і вірячи, що революція започаткує нову золоту еру в Росії і навіть у цілому світі.

Якби це не здавалося абсурдним, ентузіястами революції були навіть російські письменники-символісти, послідовники В. Солов'йова, відомого російського філософа-ідеаліста, і власне вони, ці містички-символісти, які дослухувалися до музичних хвиль Божественної Премудrosti Софії, а не письменники-марксисти, започаткувати т.зв. советську літературу.²

З захопленням прийняли революцію українські письменники та українська інтелігенція, але в відміну від російських письменників, вони не православляли, ні не оправдували жорстоких убивств. У революції вони привітали передовсім українське національне й політичне відродження.

Найсильніший вислів цьому дав Павло Тичина (1891-1967). Народився він у селі Піски на Чернігівщині в родині сільського

¹ Офіційний советський літературно-політичний напрямок, т.зв. соціалістичний реалізм, який поклав своє тавро на всю літературну продукцію в Східній Європі, був урядово впроваджений в 1934 р.

² Так, напр., Александр Блок (1880-1921), найбільший російський поет 20-го сторіччя, добавав у революції тріумф містичного Духу Музики. У вірі, що деструктивні сили революції відійдуть у тінь перед метафізичною душою космосу, він написав свою поему «Дванадцять» (1916). До якої міри образ революції був викривлений у цій поемі наївними сподіваннями й фальшивими передбачуваннями, свідчить факт, що за провідника дванадцятьох большевицьких бійців-горлорізів (начеб то 12 апостолів), які, плюндруючи все довкруги та вбиваючи, маршують засніженими й спустошеними вулицями Петербургу, він поставив Ісуса Христа в вінку з рож і з червоним прапором у руці... За короткий час Блок побачив свою помилку. Руїнницькі сили затоптали в болото його містичні візії. Поет не тільки втратив свої творчі сили, але й, попавши в глибоку депресію, скоро вмирає.

Ще далі на примирення з большевицькою революцією пішов Андрей Белій (1880-1934), другий видатний письменник-символіст того часу; її він ідентифікував з містичним відродженням християнства. У своїй поезії «Христос воскрес» (1918) він висловив месіяністичні ідеї, говорячи, що страждання й жертви, які принесла революція, потрібні для спасіння людського роду.

дяка. У Пісках учився в початковій школі, а потім переїхав до Чернігова, де закінчив духовну семінарію. У 1913 р. вступив у Києві до комерційної вищої школи. Перші вірші Тичини датовані 1912 і 1914 роком, але перша збірка його поезій, *Соняшні клярнети*, вийшла друком у 1918 р.; до неї ввійшли поезії, написані між 1914 і 1918 роками. У цій збірці Тичина зразу виступив зрілим поетом, показуючи незвичайні спроможності свого небуденого таланту. Його *Соняшні клярнети* відкрили нову сторінку в модерній українській поезії. Виростаючи з українських літературних традицій, головно з імпресіонізму М. Коцюбинського і деяких творів українського й європейського модернізму й символізму та християнсько-ідеалістичної філософії Гр. Сковороди й пребагатої спадщини народних пісень і старовинних дум, Тичина розгорнув у своїх *Соняшніх клярнетах* неперевершенні образи радісного світovідчування, опертого на гармонії і ритмі безсмертної музики все-світу. Свою неповторну поетичну індивідуальність він проявив у перетопленні традиційних поетичних засобів української мови зі своїми власними інвенціями й новотворами. І так перед читачем відкрилося нечуване багатство тонів, барв, світlorитму, в якому «музичною рікою біжать світи», «акордяться планети». Майже в кожному вірші все співає, звучить: і далекі планети, і земля, і стежка в городі, і верба при дорозі, і ліси... Кожний рядок цієї збірки заговорив на всіх просторах Української землі і радісним відгуком відбився в серцях сучасників.

Але *Соняшні клярнети* були чимось більше, як тільки першою збіркою талановитого поета. Вони були наче весільним подарунком для народу, що після сторіч неволі святкував своє визволення. Найсильніший вислів цьому національному тріумфові дав Тичина в поемі *Золотий гомін*. Головна тема поеми — свято проголошення самостійної української держави.³ Над Києвом голуби

³ Тичина не дає конкретних фактів, яке свято він має на думці, але з образів і символіки поеми виразно видно, що він оспівує свято незалежності України. Найбільш правдоподібно, що він написав свою поему під впливом маніфестації, яка відбулася на початку квітня 1917 р. в Києві, і якої докладний опис записано в історії: «До міста зібрались десятки тисяч селян. Загалом у маніфестації взяли участь бл. 100.000. Віяли сотні блакитножовтих прапорів, лунав спів 'Ще не вмерла Україна', а Грушевський на Софійській площі Києва виголосив свою першу велику промову з відомими словами 'Народе Український! Впали вікові пута, настав час Твоєї волі' — і привів народ до присяги на вірність Україні». (Див. *Енциклопедія українознавства*, Мюнхен-Нью-Йорк,

й сонце, дзвонять потужні дзвони Лаври й св. Софії. Із могил встають предки, щоб принести жертви сонцю. На Дніпрі причаляють золоті човни. На гори виходить з хрестом Андрій Первозваний і благословить гори та ріку. Дніпро сповнився сонця й блакиті, гори засміялися й зазеленіли. А вночі над Дніпром небесними ланами проходить Бог і з глибини вічності засіває зерна «кришталевої музики», що в храмі душі зацвітають молитвою. І Київ молиться за всю Україну, як жрець сп'янілій від молитви. Під ясними коруговками всі сміються, всі радіють, з тисячі грудей гремлять оклики «слава». Але ось звідкіляється виходять каліки, простягають руки і проклинають сонце і Христа. Над Києвом з'являється чорний птах, що «розділяє людської душі століття довбав» і виймав із серця віру. «В годині радости і сміху» чорний птах кряче над Україною. Проте до Києва на свято йдуть усі народні верстви «із сіл і хуторців... і б'ються іх серця у такт... І всі співають, як вино: я дужий народ, я молодий!»⁴

Кожне слово *Золотого гомону* показує, з яким безмежним захопленням прийняв Тичина найсвітлішу подію в історії України від часів в'їзду Б. Хмельницького до Києва. Всеохоплююча радість, настрій величності й тріумфу, сонячний оптимізм і віра в світле майбутнє нації пронизують рядки поеми. Цей домінантний настрій звичайно підкреслюється критикою: «Рідкісне по силі емоційне піднесення відчувається в початкових рядках поеми, ніби наскрізь просвітлених весняним київським сонцем, пройнятих нестримною радістю...».⁵

Високе емоційне піднесення поеми підкреслює також інший критик: «...як тільки надійшов 1917 рік, він прозвучав у поезії Тичини *Золотим гомоном*. Захоплення нарешті здійсненим національним визволенням вилилося в ньому в такому надхненному збудженні, що важко навіть визначити жанр цього твору: безладний монолог схвильованої до краю людини, гімн, молитва? Щось таке, що єднає ніби в хаотичному нагромадженні все це разом...».⁶

1949, т. II, ст. 500). Формальний акт проголошення Української Державності III Універсалом Центральної Ради відбувся 20 листопада 1917 р., але в тому часі *Золотий гомін*, мабуть, був уже написаний. Точну хронологію, на жаль, встановити важко.

⁴ Павло Тичина, *Золотий гомін* у кн. Юрій Лавриненко, *Розстріляне відродження*. Інститут Літератури, 1959, ст. 22-27.

⁵ Леонід Новиченко, *Поезія і революція*, Творчість П. Тичини в перші післяжовтневі роки, «Радянський письменник», Київ, 1956, ст. 50.

⁶ Іван Кошелівець, *Сучасна література в УРСР*, Н. Йорк, 1964, ст. 77.

Проте *Золотий гомін* не можна вважати ні « безладним монологом », ні « хаотичним нагромадженням ». Не зважаючи на те, що поет був під впливом величезного емоційного піднесення, він писав свій твір за виразно наміченим планом, послуговуючись поетичними засобами модерністично-символістичних напрямків свого часу.

Найсутнішим елементом поетичної мови Тичини в *Золотому гомоні* є його символічні образи і метафори, які не тільки вносять у поему піднесений настрій величі й краси, але й показують його розуміння національного відродження, його віру в майбутність українського народу та його національно-християнський світогляд. Так, наприклад, образ предків, які встали з могил і прийшли до Києва, щоб принести жертви сонцю, та образ Андрія Первозванного показують Тичинине розуміння українських державних традицій, що не виникли із коньюнктури приналежності ситуації, а своїми початками сягають сизої давнини далеких віків. Зокрема образ св. Андрія, що « Україну за всі роки неслави благословив хрестом », засвідчує Тичинине переконання, про державне відродження передовсім християнської України. Поетову віру в Господню співідю в відродженні України показує прекрасний епізод, як над Дніпром « небесними ланами проходить Бог і засіває в душі « зерна кришталевої музики ».⁷

Усі поетичні засоби *Золотого гомону* спрямовані на те, щоб створити настрій і атмосферу неповторного історичного моменту. Серед зорових ефектів домінує кольор « золотий », що в метафо-

⁷ Патріотичні й релігійні аспекти творів Тичини, а зокрема *Золотого гомону* так бентежать советських критиків і редакторів творів Тичини, що вони в своїх працях про Тичину або пропускають « небезпечні місця » або дають їм неправдиву інтерпретацію або фальсифікують оригінальний текст твору. Так, напр., відомий літерат О. І. Білецький у своїй праці *Павло Тичина* дуже побіжно обговорює *Золотий гомін*, не згадуючи ні словом про релігійні і патріотичні аспекти поеми. (Див. *Від давнини до сучасності*, Київ, 1960, т. 2, ст. 15). Леонід Новиченко, застосовуючи советський політичний підхід, зосередив свою увагу не так на літературних якостях *Золотого гомону*, як передовсім на осміянні його ідеологічного підложжя. Тому й не диво, що символіка викликала в нього тільки саркастичний насміх: « ...предкам, що встали на цей випадок з могил, залишається тільки приносити « жертви сонцю » на вулицях Києва... ». Не подобається Новиченкові й образ Андрія Первозванного, у якому, на його думку, Тичина, не маючи образів з реальної дійсності, « був змушеній натискувати на туманні історичні й релігійні асоціації... ». (Див. *Поезія і революція*, ст. 51).

ричному заголовку поеми має цікаву комбінацію барви й звука. Так, як у старовинних піснях і казках, Тичина вживає цей епітет для означення чогось незвичайного, величного: на золотих човнах причають на Дніпрі Андрій Первозваний; наче золоті джерела скресають під землею від радісного гомону, наче самоцвіти ростуть у глибинах гір, тоді, коли Київ і Україна святкують своє відродження, з благословенням св. Андрія Дніпро сповнюється сонця і блакиті, гори зеленіють, Київ розвив яскіні короговки.

Як автор, для якого музика була найближчим мистецтвом, Тичина ряснно прикрашувє свої твори передовсім слухово-музичними засобами, що в *Золотому гомоні* особливо виразне. Тут його улюбленним засобом є повторення звуків, слів і зворотів та цілих речень. окремі рядки, а то й цілі частини поеми співають дзвінкими алітераціями й асонансами:

Дзвенить, дзвенить, дзвенить
І б'ється на шматки...
Чи то не не золоті джерела скресають під землею?
Леліє, віє, ласкавіє,
Тремтить, неначе сон...

Деякі рядки звучать внутрішньою музикою своїх метафор: «Дніпро торкає струни». Або: голуби-молитви «у повнозгучнім храмі акордами розцвітають».

Повторення слів і зворотів Тичина вживає також і для підкреслення думки, і для заокруглення основної мелодії вірша або поодиноких частин поеми. Так, напр., варто простежити повторювання слів «золотий гомін», які в деяких випадках звучать, як відгомін пісні або відгомін поетової власної думки. Повторюються по кілька разів у різних місцях поеми ключеві слова-метафори, що криють основну ідею твору. Слово сонце повторюється аж одинадцять разів, і його символіку не тяжко розгадати: джерело світла, тепла й життя репрезентує відродження самостійної держави. Музикою повторення скріплюється також значення таких незвичайних образів, як предки і Андрій Первозваний, що про їх символіку була мова вище.

Але в *Золотому гомоні* Тичина відтворює не тільки радість і велич національного відродження. Як український патріот, він знов і напевно глибоко переживав те, що від перших кроків Центральна Рада, незважаючи на зростання національної свідомості в народі, зустрілася з великими труднощами, головно в містах, де населення, а в тому й робітництво, було зруїфіковане і ста-

вило опір її автономним заходам. Ці конфлікти Тичина передав у своїй поемі в дуже маркантних і багатомовних символах, і щоб створити ситуацію драматичного напруження, впроваджує їх у момент найбільшого духового піднесення. Саме тоді, коли свято проголошення самостійності доходить до найвищої точки, коли « всі сміються, як вино », коли Київ розвив ясні короговки, коли з тисяч грудей лунають оклики « слава », і коли св. Андрій « Україну за всі роки неслави благословляв хрестом », саме тоді з'являються передвісники зла. Це дві чорні домовини і одна світла (в оригіналі « два чорних гроба »). Домовини окружують страшні каліки, що « повзають, гугняв'ять » і проклинають сонце і Христа. Символічне значення трьох домовин не зовсім ясне. Не виключене, що Тичина мав тут на увазі упадок російської монархії і офіційної російської церкви. Символіка калік зовсім зрозуміла. Це духові покручі, що ради задоволення примітивних потреб чи вузько партійних справ, готові проклинати найбільші національні святощі. Про них поет говорить з неприхованою погордою: « Істи їм дайті — хай звіря в собі не плекають... ». Щоб наклеймити ті ворожі сили, які вороже ставилися до самостійності України, Тичина впроваджує ще один понурий символ — чорного птаха, який « в години радости і сміху » кряче над Україною. Кого Тичина мав тут на думці, показує негативне зображення цього понурого образу: « чорний птах з гнилих закутків душі, бездушний птах, що розп'яття людської душі століття довбав, виймав з серця віру » і який чорнокриллям бажас закрити голуби і сонце, тобто зруйнувати молоду українську державу.

Завершенням символічного зображення ворожих українському відродженню сил є діялог між представниками двох протилежніх ідеологій — українського патріота і відступника від українського народу. Цей діялог виразно показує, що Тичина мав на думці виключно національні, а не соціальні справи; так, як цього бажали б совєтські критики:

« Любий мій, чом ти не смієшся, чом не радієш?
Це ж я, твій брат, до тебе по-рідному промовляю,
Невже ж ти не впізнав? »

На що ренегат відповідає:
« Відступись! Уб'ю! »⁸

⁸ Василь Барка інтерпретує цей оклик, як « з пекла дух католицької злоби ». (Див. *Хліборобський Орфей або кліренсизм*, Мюнхен-Н. Йорк, 1966,

Мотив братовбивства, що дисонансом вривається в музику золотого гомону, глибоко турбував свідомість Тичини. Поет повторяє його пізніше в своїх творах, як, напр., в поезії *Три сини*, де три брати репрезентують три різні світогляди. Два старших убивають наймолодшого, а потім « знов далі б'уться, — ніяк іх не рознятъ ».⁹ Спір двох синів того самого народу в *Золотому гомоні* Тичина ставить на рівні з появами духових калік і зловісного чорного птаха, які несли в собі зародки катастрофи. Навіть у радісному 1917 році, незабутньому році національного відродження, подібні трагічні моменти братоненависництва і народного відступництва були актуальні, і для повноти історичної правди поет не міг їх поминути. Але в ряді його поезій, а зокрема в *Золотому гомоні*, вони служать також як літературний засіб контрасту, так як у музиці контрапунктовий дисонанс, для підкреслення краси головної теми-мелодії. І тому, коли в *Золотому гомоні* похмурий настрій під впливом негативних образів набирає найбільшої інтенсивності, поет змінює цілу ситуацію. Предки відвертаються від провісників катастрофи, природа оживає. А вранці з різних сторін усі народні верстви йдуть до Києва на свято, співаючи радісних пісень про свою молоду силу. Щоб передати настрій тріумфальної радості, Тичина вживає різні засоби поетичної техніки, послуговуючись то розповідним стилем (« То десь із сіл і хуторців йдуть до Києва... »), то інтимно-ліричним зверненням (« Вслухався я в твій гомін золотий... Дививсь я в твої очі. »), то ритмічно-музичними змінами й повтореннями.

Кульмінацією тріумфального фіналу є голос Володаря все-

ст. 60). Тут варто навести думки І. Новіченка, щоб показати « об'єктивність »sov'єтської критики: « Перечитуючи зараз ці рядки, живо уявляєш собі якого-небудь « діяча » з жовтоблакитним бантом, що підступає з солодкими речами до розлюченого робітника або селянина, повного святої злоби до багачів... ». Тяжко уявити собі, чому саме той, що на рідну мову реагує гнівним викриком, в Новіченковій уяві прибирає постати робітника або селянина, про що в поемі нема ні загадки. Але саме цей виклик подобається Новіченкові: « Відповідь — дуже переконлива і цілком заслужена тими, хто, промовляючи "попідному", намагався утриматись на шії "молодшого брата" ». Викривлюючи факти, Новіченко спрепарував ситуацію, неіснуючу в поемі, і на додаток ще й дивується, чому цей діялог у Тичині звучить трагічно, коли він « міг і повинен би прозвучати сатирично... ». Абсурдно інтерпретує Новіченко також образи чорного птаха і калік, які начебто свідчили про Тичинину « соціальну чуйність » і його « відчуття соціальних конфліктів ». (Див. *Поезія і революція*, ст. 51-52).

⁹ *Розстріляне відродження*, ст. 46-47.

світнього світлоритму, Порядкуючої Сили, яка одуховлює відродження народу й ідентифікується з ним:

Я невгасимий Огонь Прекрасний,
Одвічний Дух.

Тут, крім виразних асоціацій з біблійним голосом з горіючого куща на Синайській горі, наявна також золота нитка, що зв'язує *Золотий гомін* з іншими поезіями, а передовсім з програмовою поезією *Соняшні клярнети*. Хоч *Золотий гомін* був написаний у 1917 р., Тичина помістив його на останніх сторінках, щоб зробити його завершенням-короною основної філософії своєї книжки. З поезією *Соняшні клярнети*, написаною в 1918 р., *Золотий гомін* споріднюється «космічним» мотивом і головною ідеєю Тичининої поетичної філософії про любов і гармонію, як рушійну силу всесвіту. «Невгасимий Огонь Прекрасний-Одвічний Дух» *Золотого гомону* дуже близький до керівної сили вселенського ритму, що її поет окреслює в прямову поетичному зверненні у своїй програмовій поезії:

Навік я візnav, що Ти не Гнів,
Лиш Соняшні Клярнети.

Однак ця провідна поезія, якої головна думка наведена вище, не зовсім ясна для критиків і в її інтерпретації вони розходяться. Навіть думкиsovєтських критиків, які звичайно йдуть за одним шаблоном, про неї поділені. Так, напр., О. І. Білецький уважає, що «вірш цей — художньо-філософська декларація категоричного розриву з релігійним сприйманням світу».¹⁰

Противорічні думки висказує й інший советський критик, Л. Новиченко, для якого в одному місці *Соняшні клярнети* — це «роздрів з релігійним сприйманням», а в іншому місці він заперечує це твердженням, що «рештки релігійного мислення ще надто помітні в цьому програмовому творі, як помітні вони і в деяких інших творах, що ввійшли в книгу».¹¹

Незаперечні елементи Тичининого релігійного світогляду в *Соняшних клярнетах* стверджують критики поза межами Советського Союзу. Так, напр., на думку Василя Барки, *Соняшні клярнети* «могли виникнути тільки в повівах побожного настрою... Від стро-

¹⁰ Від давнини до сучасності, т. II, ст. 11.

¹¹ Поезія і революція, ст. 26-27, 38.

фи до строфи по сторінках збірки переходить видіння побожного ». Барку зокрема цікавить питання, чи Тичина мав віру в час написання провідного віршу *Соняшні клярнети*. Для підтвердження свого припущення, що Тичина тоді був віруючою людиною, Барка наводить вірш Тичини *I являєсь мені Господь*, опублікований в газеті *Нова рада*, 12 травня, 1918 р.:

І являєсь мені Господь
в громі, бурі і росі...
· · · · ·
Говорив я: знаю я,
що Тебе я лиш люблю.
І ставав я на коліна
слухати Господа велінь. ¹²

Оцінюючи *Соняшні клярнети* як « новітній маніфест живого гуманізму християнства », Барка в *Золотому гомоні* бачить « апoteозу Духу », і « поему про всепобідність Його життетворчого сяйва ». ¹³

Подібно інтерпретує *Соняшні клярнети* і поему *Золотий гомін* Юрій Лавріненко, який також підкреслює ідеалістичні елементи в творчості раннього Тичини. У *Золотому гомоні* він бачить « неперевершений образ відродження людини і нації, як духового організму ». У цій поемі, на думку Лавріненка, надрядна божественна сила одвічного Духа перетворює всі провалля суперечностей у суцільний образ « світlorитму » й гармонії. ¹⁴

Але саме ця ідеалістично-християнська філософія раннього Тичини найбільше злить і бентежить советських можновладців від літератури. До чого доходить їх самоволя і готовість викривлювати правду, хай послужить порівняння двох текстів *Золотого гомону*, оригінального з 1917 р. і пізнішого, який перейшов уже масакру цензури. У примітках до творів Тичини, виданих у 1976 р. сказано, начебто Тичина сам зробив зміни до своєї поеми: « У 50-і роки автор внес до твору редакційні виправлення та деяло його скоротив ». ¹⁵

Нетяжко догадатися, що ці « редакційні виправлення » спрямовані виключно на слова або звороти релігійного змісту. І так

¹² Хліборобський Орфей або клярнетизм, ст. 20.

¹³ Там же, ст. 61.

¹⁴ Література вітажму, Розстріляне відродження, ст. 940-941.

¹⁵ Твори в двох томах, 1976, т. 1, ст. 389.

у четвертій строфі про Андрія Первозванного у першому рядку пропущено слова « З хрестом », у другому рядку пропущено слово « Божою ». У наступній строфі слово « Бог » заступлено словом « Час ». У тій самій строфі замість « у храмі душі » надруковано безглуздо « в озері душі ». У наступній строфі замість « Він був, мов жрець, сп'янілій від молитви — наш Київ, — який моливсь за всю Україну — Прекрасний Київ », надруковано такий курйоз: « Він був, як вой, сп'янілій від одваги, / наш Київ, — що воювати хотів безкровно, — безжурний Київ ».

Крім цих злощасних змін, далі пропущено п'ятирядкову строфу про Андрія Первозванного: « То Україну / за всі роки неслави благословляв хрестом / опромінений, ласкою Божою в серце зранений / Андрій Первозваний ».

”Біль серце опромінив...”

Радість з приводу визволення й великі надії на нове життя знайшли найсильніший вияв у тріумфальному закінченні *Золотого гомону*. Але революція, що зродила ці радісні почування, розбурхала також страшну стихію знищення, братобівства і кровопролиття. Ці трагічні події знайшли маркантий відгук у деяких поезіях збірки *Соняшні клярнети*, сповненої назагал панівним почутиям радості й оптимізму. Операючи поетичним засобом контрастів, Тичина передає в них, наприклад в *Золотому гомоні*, тривожні настрої й трагедію тієї доби, спричинені страшним історичним катаклізмом. Мотиви смутку, передчуття кривавої хуртовини, згадки про смерть жертв революції пронизують ці твори, датовані здебільша 1918 роком. Радісне сприймання природи з попередніх років сколихується тут дисонансуючими контрастами, як, напр., у поезі *На стрімчастих скелях*, у якій тривоги того часу передані в рефренах, про грози, що з них, замість сподіваної « зливної блакиті », впали каплі крові. Подібний мотив — сподівання добра, замість якого приходить жах смерти, з великою силою виражений в ляконічних мініятурах *По хліб йшла дитина і Одчиняйте двері*, у першій дитина, замість хліба, знаходить смерть на вулиці,¹⁶ у

¹⁶ Варто навести тут інтерпретацію советського критика Новиценка, який чомусь у цій поезії добачає « щирі симпатії поета до революційної боротьби трудящих, бажання перемоги, добра ». (Див. *Революція і поезія*, 48). Ту саму

другій — в алегоричній картині, замість сподіваної нареченої, « голубої блакіті », приходить горобина ніч з усіма шляхами в крові.¹⁷

Перлиною тичининої трагічної лірики того часу є поема *Скорбна Мати*, неперевершений шедевр української лірики ХХ-го сторіччя. Ніхто із сучасників Тичини не піднявся на таку висоту, щоб передати безмежну трагедію народу, спричинену страшним катаклізмом революції, при допомозі максимальної лаконічності й простоти. Християнськими категоріями думання автора *Скорбна Мати* наближується найбільше до *Золотого гомону*. Але, тоді, як у *Золотому гомоні* в хвилинах радості національного відродження сам Бог вітав над Україною, тут Мати Божа стає співстрадницею у великому народному горі.¹⁸

Поему присвятив поет своїй матері, що особливо підносить ідейне й емоційнезвучання твору. Рідна мати, Україна й Божа Мати зливаються в одну ідею в уяві поета. Поема побудована дуже симетрично і в строфічно-метричній формі, і в розміщенні поодиноких тематичних мотивів. Вона складається з чотирьох чотиристрофних частин. Головний мотив — страждання Божої Матері, розміщений у кожній частині у чотирьох різних метафоричних варіантах. — I) Поему поет починає, впроваджуючи центральний образ

поезію В. Барка інтерпретує зовсім інакше: « Дитя йшло по хліб. а подали смерть і нахвалияються скрізь убивати, навіть в церквах ». (*Хліборобський Орфей*, ст. 42).

¹⁷ Політичними міркуваннями ще більше насичені критичні завваження Новиченка про цю поезію, які власне з літературою не мають нічого спільного: "Песподіваність, пезрозумілість того, що трапилось, передана з максимальною виразністю — кожний знак оклику справді кричить. Але це — крик болю, крик гіркості й розчарування... Читаючи ці вірші, так і бачиш перед собою « прекраснодушного » інтелігента-мрійника, який ще перебуває в полоні романтичних, абстрактно-гуманістичних, дрібнобуржуазних уявлень про революцію і свободу. Він, звичайно, ...всією душою ждав її, мріяв про неї, прагнув її. Але якщо революція не постала перед ним у вияві кроткої « блакитної » нареченої — а вона в історичних умовах того часу і не могла бути такою, тому що вимагала для своєї перемоги жорстокої класової боротьби, — він починає зітхати і стогнати з приводу її « жорсткостей », « крайнощів », ексесів тощо". (*Там же*, ст. 48-49).

¹⁸ Мотив співстрадаючої Богоматері не новий в українській літературі. Він прекрасно зображеній в Шевченковій поемі « Іржавець ». Після зруйнування Запорозької Січі запорожці подалися під протекцію кримського хана. Взяли вони з собою тільки образ Матері Божої. Там вони « плакали — і з ними заплакала Мати Божа ' слезами святыми. ' Заплакала Милосерна, ' неначе за Сином ».

— Скорбну Божу Матір з серцем, опроміненим блискучими но-жами болю. Побачивши в житах труп убитої людини, Вона плаче над тим, як страшно обідніло людське серце. – II) Її смутку не розвіває її прихід учнів Ісуса, що йдуть до Емауса, щоб знайти Христа. Божа Мати просить їх іти на Україну, де, може, покажуть їм « хоч тінь його розп'яту ». У цьому зверненні Марії до учнів поет впроваджує градацію Її смутку і зіставлення Христових страстей з терпіннями українського народу.¹⁹ – III) Смуток Скорбної Матері зростає, коли вона самотня йде безлюдними полями, і їй тяжко прийняти радісну вістку, занесену вітром про те, що « Христос воскрес ». Її одчай досягає вершка, коли вона, огорнена безнадією, висказує страшне передчуття:

Не будь ніколи раю
У цім кривавім краю.

Атмосферу безмежного смутку згущує ще більше звернення квітів, що виросли на полі бою. І тільки голос маленької квітки (« Ой, зглянь хоч Ти, Маріс! ») звучить, наче мелодійний інтервал у розвитку дальшої драми. – IV) Проходячи самітними полями, Скорбна Мати не може прийняти думки про те, що країна, яку любив Ісус, мусить загинути. Її оклик болю (« За що Тебе убито? За що Тебе розп'ято? ») у рівній мірі може відноситися і до Христа, і до країни, « яку любив до смерті ». Прошита болем, Скорбна Мати падає на обніжок, « хрестом розп'явши руки ».²⁰

У парі з глибиною змісту йде і краса поетичного вислову в цій незвичайній поемі. На зразок народних пісень поет вибрал для свого твору найпростішу строфічну форму чотирирядкової катрени з тристоповим ямбом і перехресним римуванням другого й четвертого рядків (за винятком третьої частини, в якій усі рядки, крім перших, мають суміжне римування). Музичні аспекти поеми осягнені також при допомозі найпростіших і найпопулярніших засобів повторення, таких частих у народних піснях. Увідним рядком доожної частини є синтаксична анафора « Проходила по полю », яка скріплює композиційну завершеність поеми, не тільки ство-

¹⁹ У цьому не треба добачати месіяністичних тенденцій деяких російських поетів, як, напр., А. Белого, який у поемі « Христос воскрес » висловив думку, що страждання російського народу під час революції потрібні для спасіння людства.

²⁰ Розстріляне відродження, ст. 28-31.

рюючи настрій елегійного смутку, але й передаючи дію продовженої мандрівки Скорбної Матері полями України. Повторення звернень « Ой, радуйся, Маріє! »,²¹ або в іншому варіанті « Возрадуйся, Маріє! » в I-ій і II-ій частинах та в III-ій частині « Ой, згляньсь хоч Ти, Маріє! », та воскресного привіту « Христос воскрес! » — вносять драматичний елемент у поему та ще більше скріплюють її емоційну силу.

Головний мотив твору — страждання Богоматері, поєднаний з елегійним мотивом рисунку колосків на безлюдних полях, виступає два рази в кільцевому повторенні: на початку і при кінці поеми, що надає творові якості ідеальної симетричності й закінченості, підсилює його панівний настрій смутку та скріплює його музичнезвучання.

* * *

Глибокий зміст, національно-релігійні мотиви, особливий настрій, осяянний внутрішнім одуховленням, прозора тональність і ніжний ліризм — все те робить « Скорбну Матір » одним із найкращих творів Тичини. Так, як *Золотий гомін*, *Скорбна Мати* не є релігійним твором, але вона пронизана релігійними аспектами більше, ніж усі інші поезії Тичини. Християнську символіку *Скорбної Матері* літературні критики звичайно обходять мовчанкою, особливо советські критики, інтерпретуючи її по-своєму. Так, напр., О. Білецький обмежився тільки до одного дуже спрощеного речення: « А по золотих нивах проходить скорботна мати, рахуючи незліченні жертви і не витримавши тортур, вона падає на обніжок, вигукуючи разом з поетом: « Як страшно! Людське серце до краю обідніло ». ²² Про те, хто саме ця « скорботна мати », про Христа й апостолів Білецький не згадує ні словом.

Спрощена й неправдива є також інтерпретація Новиченка: « ...мати-Україна (вона ж « Божа мати ») в тузі заламує руки над полями боїв... Майбутнє України для автора вкрито непроглядною тьмою. Охопленому туговою, юмо здається, що Христос-Месія вдруге народився на Україні для того, щоб відразу ж сконати тут на хресті... ». І тут зразу критик переходить на нелітературні, зуваження. « Здорових, народних сил України, які пліч-о-пліч з російськими братами в тяжкій боротьбі проти сил контрреволюції завойовували

²¹ Це ехо молитви « Богородице Діво, радуйся! »

²² Від давнини до сучасності, т. II, ст. 15.

щаствя для себе і всіх трудящих, він в ті часи не бачив ».²³ В інших місцях своєї книги Новиченко докладає всіх зусиль, щоб доказати, начебто Тичина вже в *Соняшних клярнетах* висказав антихристиянські погляди і ворожу всякій релігії матеріалістичну спримованість, особливо в вірші *У собор*. Але вже через кілька рядків він заперечує це твердження і приходить до протилежного висновку: « ...повністю звільнитися від пережитків релігійного мислення в *Сонячних клярнетах* він все ж не зміг... елементи християнської містики в пейзажних образах віршів *Іще пташки*, *Світас*, і драматичні апеляції до Бога у *Війні* і *Скорбній Матері* — у всьому цьому виявляється той тягар минулого, який тягнув Тичину назад... ».²⁴

Неправдиву інтерпретацію дає також О. І. Кудін у примітках до творів Тичини, у яких християнські елементи в *Скорбній Матері* він пояснює літературною мовою того часу: « В своєму творі П. Тичина скористався традиційним міфологічним сюжетом та образами, що в ті роки було характерне у зображені дійсності (В. Маяковський, О. Блок, С. Есенін та ін.). Ноти збентеженості, навіть відчаю, які можна вловити у *Скорбній Матері*, викликані крайнім загостренням класової боротьби, закони якої на той час ще не до кінця були зрозумілі поетові ».²⁵ З наведених цитатів видно, що советські критики систематично обходять мовчанкою сутні елементи *Скорбної Матері* і входять у справи, які до твору не мають ніякого відношення. Абсурдно робити припущення, що поема могла бути викликана « загостренням класової боротьби », бо про те в поемі нема ніякої згадки так, як також нема даних про те, які саме події вплинули на її написання.

У той час українська національна революція і творення української національної держави полонювали всю душу поета. Тому найбільше переконливим здається твердження А. Ніковського, що *Скорбна Мати*, як персоніфікація страждань України, постала під враженням « Крутянської Голготи ».²⁶ Думку Ніковського підтверджує факт, що в тому часі Тичина надрукував в київській

²³ *Поезія і революція*, ст. 49.

²⁴ *Там же*, ст. 24, 25.

²⁵ Павло Тичина, *Твори в двох томах*, В-во « Дніпро », Київ, 1976, т. 2, ст. 389.

²⁶ Володимир Радзикевич, *Українська література 20-го століття*, В-во « Америка », Філадельфія, 1952, ст. 86.

газеті *Нова рада*, 1918, ч. 38, вірш *Пам'яті тридцяти*, присвячений бійцям Київського Студентського Куреня, який поляг у нерівнім бою зsovетськими військами під Крутами 29 січня 1918 р. Тридцять знайдених пізніше тіл поляглих поховано 19 березня 1918 на Аскольдовій Могилі над Дніпром у Києві.²⁷

Ідеалістично-християнська основа деяких віршів *Соняшник кларнетів*, зокрема *Скорбної Матері*, звичайно бентежить тих критиків, які підходять до творів Тичини з уже заздалегідь приготованими концепціями, і які намагаються знайти в його ранніх поезіях ідеї, що з'явилися в його пізніших збірках. Такий підхід інколи з'являється навіть у критиці деяких несоветських авторів. Так, напр., Гавриїл Костельник добачив чомусь у *Скорбній Матері...* невірство поета: « ...у Тичини якраз сей вірш найчарівніший, де він оперує християнськими елементами. Се *Скорбна Мати*. Закинути би сьому вершови лиш те, що він неясний (ізза того, що поет помішав християнські елементи зі своїм пессимізмом та невірством) ».²⁸

Інші критики, і то навіть із групи молодших, не добачаючи наявних релігійних аспектів у ранніх творах Тичини, переконані чомусь, що Тичина, без сумніву, ще рано в своїй молодості відкинув християнську догму ».²⁹

Але, які суперечні не були б інтерпретації *Соняшник кларнетів*, а зокрема *Скорбної Матері*, незаперечним залишається факт, що переконаний атеїст не міг написати твору, сповненого такого християнського звучання і невимовної ліричної краси.

²⁷ Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження*, ст. 27-28.

²⁸ Гавриїл Костельник, *Павло Тичина, Ломання душ*, В-во «Добра Книжка», Львів, 1923, ст. 41.

²⁹ George G. Grabowicz, *Tyčyna's Černihiv*, Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University, No. VI, Cambridge, MA 1975-1976. Sie wollten die Freiheit, Podzun-Verlag, Dorheim/H.

Василь Ленчик

ОТЕЦЬ ІВАН ВОЛЯНСЬКИЙ

Організація нашого церковного життя на терені Америки тісно пов'язана з приїздом першого нашого священика о. Івана Волянського. О. Іван Волянський походив із священичої родини й народився в селі Яблонові коло Копиченець в році 1857. Священичі свячення одержав в 1880 р.

Вже перед приїздом о. Волянського почали наші імігранти приїздити до Америки та поселявались в тих околицях, де могли знайти працю, отже в першу чергу в Нью Йорку, бо це була перша пристань, де вони причалювали до берегів Америки; відтак переїздили в Пенсильванію, де була праця в копальннях вугілля. Початки тієї іміграції сягають сімдесятих років минулого століття. Тому то в 1976 р., коли Америка відзначувала 200 ліття свого існування, як незалежної від Англії держави, наша еміграція відзначувала століття свого поселення. Однак століття оснування першої церковної громади зі своїм священиком треба відложити на рік 1984, бо тоді буде сто років, як прибув перший греко-католицький священик, о. Іван Волянський, для духовної обслуги наших вірних в Америці. Наші перші поселенці, щиро прив'язані до своєї релігії, не могли задоволити своїх духових потреб у чужих для них латинських церквах, тому почали писати листи до Митрополита Сильвестра Сембраторовича до Львова з проханням прислати їм священика.

Митрополит вибрав на ту місійну працю о. Івана Волянського, який відзначався високою інтелігенцією, душпастирською ревністю та організаційним хистом. Вислання священика до Америки було спонукане просльбою наших людей з копалень у Пенсильванії, а саме з Шенандоа. Вони писали до Митрополита Сильвестра Сембраторовича тими словами: « Ми тут, Владико, зайшли самі, хоч незрячі. Але не зовсім ми ті самі, що « в краю », бо до того щось

нам бракус. Бракує нам Бога, котрого ми розуміли б, котрого лих поному могли б читти. Ти, Владико, отець нам і тут, бо отець української Церкви, хоч ми з заходу (зн. Перемиської Єпархії – Лемківщини) України і не з Твоєї дієцезії. Тож просимо: дай нам з краю духовних, дай благословення на будову церков, хай на чужині маємо все, чим свята наша Україна » (*Пропал'ятна Книга УНС*, 1936, ст. 34).

Цей простенький, але щирій лист спонукав Митрополита Сембраторовича вислати їм негайно священика. І дійсно вже в грудні 1884 о. Волянський прибув до Шенандоа. Про свою місію до Америки пише він у своїх споминах таке: « Я був першим руським (українським) священиком в Америці, бо приїхав до Шенандоа в грудні 1884 р. Митрополит Сильвестр Сембраторович, висилаючи мене на місію до своїх вірних, дав мені також власть благословити чаши з принадлежним, а також церкви, цвінтари і дзвони, як рівно ж власть розрішати від гріхів задержаних архиєрейському розрішенню. Рівночасно мав я поручення представитися католицькому єпископові дотичної дієцезії і познайомитися з місцевими священиками. По приїзді до Америки поїхав я з Нью Йорку до Шенандоа, щоб познайомитися зі своїми людьми, а звідтам я удався зараз до католицького архиєпископа в Філадельфії, котрим був тоді Раєн. Однак цей був уже упереджений про мій приїзд від польського священика з Шенандоа і тому прийняв мене... холодно. По нараді зі своїми людьми прийшли ми до переконання, що я, маючи юрисдикцію від архиєрея свого обряду, не потребую дозволу від латинського єпископа. Однак для певності я зателеграфував до свого архиєрея до Львова, що архиєпископ філадельфійський забороняє мені священодійствувати і що я розпічу душпастирство на підставі уділеної мені вже юрисдикції. Потім чекав я ще тиждень, а коли не наспіла заборона, розпочав я богослужіння в найнятій на цю ціль галі в п. Керн при Мейн стріт на першому поверсі... В тій галі відправилося перше наше богослужіння — Вечірня. Це було на св. о. Николая, в четвер 19-го грудня (1884). Отворення тимчасової каплиці відбулося на саме Непорочне Зачаття Пр. Богородиці 1884 року (дня 22 грудня), котре припадало в тому році на неділю і тому первісний титул церкви був Непорочного Зачаття ».

Приїхавши до Америки, о. Іван Волянський привіз для наших вірних цінний Пастирський лист від свого Архипастыря, Митрополита Сильвестра Сембраторовича, який отут в цілості цитуємо.

« Возлюблені во Христі Русини, вірні греко-католицького обряду в Америці! Слава Ісусу Христу! Будучи запрошений на по-

свяченне Церкви до Криниці, відвідував я тамtoti сторони гірські коло Горлиць, Ясла, Змигорода, Дуклі. Був я в Жеgeстові, Мушині, Новояві, Розділю, Боднарці, Перегрімці, Дошниці, Мшані і в інших селах — і чув я, що много людей наших пішло до Америки на зарібки. То мені було прикро, що вони біdnі без свого душпастиря остають в чужім краю; що не мають свого отця духовного, аби вразі потреби духовної міг їх потішити і заосмотрити ласками Божими — висловідати їх і запричащати, аби з Богом поєднати, як Господь Бог їх покличе до себе. Длятого я дуже втішився, коли дістав від Вас письмо з підписами Вашими і просьбою о свого душпастиря. І зараз знайшов я Вам душпастиря нашого руского з тої Архідієцезії Львівської. Він поїде до Вас тими днями, як тільки дістане на дорогу гроші — бо він жонатий, хоч бездітний, то всетаки для двоїх осіб, значить для нього і його жени, мало тих 50 римських, котрі Ви прислали. Він вже за пару днів буде готовий до виїзду до Америки до Шенандоа. Називається Іван Волянський і, сподіюся, будете контентні з нього.

Старайтеся триматися свого руского обряду і святої нашої греко-католицької Церкви, а Бог милосердий не опустить Вас і зішле Вам Своє небесне благословення, о котре я для Вас прошу і Вам тоєж від мене посилаю. Пишу до Вас на тепер коротко. Напишіть до мене, що будете потребувати, а я постараюся о всео для Вас. Нехай Бог Вам дастъ всього добра і благословення. Поздоровляю Вас ще раз і напоминаю, щоби Ви добре заховувалися, морально, працьово, чесно, тверезо, як правдиві християни.

Львів, дня 24 жовтня 1884. Сильвестер Сембратович, Епископ, Апостольський Адміністратор, Митрополит Архідієцезії рускої Львівської, гр. Кат. Галицької ».

Ця перша заохota від свого Архипастыря мала свій благодорний вплив на наших поселенців в Шенандоа. Хоч мали не мало труднощів зі строни латинського клиру, вони завзято взялись до будови своєї церкви. Закупивши площу, вибудували нову церкву, яку викінчено восени 1885 року. Тому, що церкву викінчено коло св. Михаїла, піддано її під покров св. Михаїла.

Про перші відправи у свому рідному обряді згадують учасники з великим зворушленням. « Серця наші — пише з тої нагоди один із них до своїх родичів у Галичині — були наповнені великою радостю; мало що не кождий плакав з радості » (*Діло*, 1885 ч. 6, За Календарем Сирітського Дому, р. 1934 ст. 47).

О. Іван Волянський показався дуже добрим організатором. Об'їжджаючи різні осередки наших поселенців, він заохочував їх

будувати свої церкви. І так за його ініціативою побудовано церкви в Шамокін, Дерзі Сіті, Міннеаполіс. Церкви стали осередками цілого життя наших перших емігрантів. Старанням о. Івана Волянського постали при церкві св. Михаїла в Шенандоа такі організації: Братство св. Николая, церковний хор, Руська народна Читальня, Руська школа, Руська друкарня, в якій від 15 червня 1886 р. о. Волянський почав видавати першу українську в Америці газету «Америка». Першим її редактором і складачем був сам о. Волянський, а відтак Д-р Сіменович, який приїхав до Америки з о. Ляховичем в 1887 році.

За старанням Митрополита Сембраторовича о. Івана Волянського визнала латинська сархія за повноправного священика. За ініціативою о. Волянського наші поселенці почали закладити свої крамниці, щоб тим способом охоронити себе перед визиском несумлінних продавців. Брак фахових людей до провадження таких крамниць приносив йому багато турбот.

О. Волянський повернувся в 1889 році до Галичини. Перед своїм виїздом він надрукував в «Америці» гарного прощального листа, який наводимо:

« До моїх Возлюблених во Христі. Мало не цілих п'ять літ прожив я з Вами, моїм возлюблені, на заморській землі. Майже від першого часу ділив я з Вами добру і гірку судьбу. Ваше жите сталося моїм життєм. Ваша доля була і моєю долею. Полюбив я Вас мов своїх діточок і по змозі моїх сил старався о Ваше добро і спасення душ Ваших. І Ви узнали в мені свого щирого Пастиря і Отца і дем не поїхав, всюди витали Ви мене серцем щирим і отвертим. Від'їджаючи на рідну землю, прощаю я Вас всіх від найстаршого до наймолодшого, деб Ви не були по цілій Америці і понесу в рідну землю милу о Вас згадку. Жijте щасливо на тій далекій чужині, жijте богобоязно і примірно, а я о Вас не забуду і в моїх молитвах буду молити Всешишняго, щоби Вам післав добре здоров'я і щасливе поводження.

Від'їджаючи сам, не оставляю Вас сиротами, а лишаю на моє місце моого дорогоого заступника, В преподобного Отця Конст. Андрушовича. Єго опіці зіставляю я цілу Русь Американську і в його руки передаю цілу мою владу за призволом Єго Високопреосвященства Митрополита Львівського, під котрого влада належить виключно Русь Американська. З чистою совістю передаю Впр. о. К. Андрушовичови Вас возлюблені мої, бом пізнав єго, яко побожного, приліжного, примірного, щирого і трудещого священика. Він Вам в кождій потребі послужить і порадить, так як се я

сам зділав. Полюбіть його і прихилітесь до него, так само, як Ви се ділали зо мною. Відносіть ся до него в всіх справах так духовних, як свіцких, а він стане Вам правдивим потішителем в нещастю, а порадником в потребі.

о. Іван Волянський ».

Дня 1 (13) червня 1889.

З Галичини о. Волянський виїхав був до Бразилії і там по-мерла його дружина, яка була його вірною помічницею у його місійній праці в Америці і такою мала бути йому в Бразилії. Там о. Волянський перебував у роках 1896-1898.

В часі Першої Світової Війни, коли була можливість провадити місійну працю на Холмщині, о. Волянський і там заблестів своєю місійною ревністю. Він виїхав на Холмщину, де ще не так давно наші вірні терпіли за свою віру і навіть життя за неї віддавали.

Отець Волянський мав в пляні знов вернутись до Америки. Про це він писав до о. Понятишина, тодішнього Адміністратора нашої Церкви в Америці, а саме в 1923 році, з тим, що він здає собі справу, що обставини змінилися. Він людина привикла до свободи, не почувався добре в новій дійсності під Польщею. Він писав: « Годі привикнути до нашого нового положення політичного, котре хотяй в нашім повіті не даетесь так драстично відчувати як деінде, однак як меч Дамокля висить над нами. Тому я чим раз більше тужу за Америкою, хотяй здаю собі справу, що обставини там мусіли змінитись дуже і що я тепер мусів би багато учитися на ново, більше може як Ріп ван Вінклє. Однак чоловік учитися не до старости, а до смерті ».

Отже, як бачимо з того уривку листа, о. Волянський повний оптимізму та віри готов був приїхати щераз на нелегку місійну працю до наших людей в Америці. Нажаль його пляни не здійснилися. Він остався на своїй парафії в Дичкові Тернопільського Деканату. Помер в 1926 році і перейшов до історії, як ревний місіонар та визначний священик своєї Церкви та вірний син народу.

ЮРІЙ ТИС-КРОХМАЛЮК

ГЕНЕЗА ПОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ "ГАЛИЧИНА"

I

Безпека нації в час миру або політичних і мілітарних криз та боротьба, як засіб політики визволення нації, запевнення її існування і створення держави, вимагають тепер багато більше засобів, ніж це було давніше.

Мілітарна література старається вияснити багато проблем, перемог і поразок, у минулих збройних конфліктах. Багато ситуацій минулого повторяються і тим більше вимагають своєї оцінки. Зосібна для нас існує конечність зробити аналізу й оцінку подій на наших землях у час другої світової війни. Для публікації у цьому журналі я вибрав майже невідому у нас тему з історії Української Дивізії «Галичина», а саме її генезу, ініціативу й реалізацію у високих німецьких колах у Берліні.

Коли йдеється про історію Української Дивізії, слід згадати, що важливіші джерельні матеріали були до недавна недоступні, інші публіковані частинно або ледве натяками, як побічна тематика мілітарних праць; на Заході автори часто обминали українську тему, можливо з політичних мотивів, чи просто з браку зацікавлення. Гідними уваги є спомини шефа штабу Дивізії «Галичина» В.Д. Гайке у виданні Братства колишніх вояків I УД УНА.¹ Найважніші матеріали з боєвих дій Дивізії нині не існу-

¹ Праця Вольфа Дітріха Гайке з'явилася у двох виданнях - українському п.н. *Українськи Дивізія «Галичина»*, Торонто 1970 і німецькому - *Sie wollten die Freiheit*, Podzun-Verlag, Dorheim/H у виданнях Братства IУД УНА.

ють. Вони пропали в битві під Бродами, а пізніші матеріяли пропали в час капітуляції. В обох випадках тактичні пляни і накази, якщо вони існують, знаходяться нині в Москві.

II

31 січня 1943-го р. німецька залога Сталінграду не могла встотягтися і начальний командир 6. Армії, генерал-полковник Пауллюс, проголосив капітуляцію. На північний-захід від Сталінграду над Доном були розгромлені італійські дивізії, і фронт перестав існувати. Гітлер плянував здобути донецький басейн і розвинути там поважну збройну продукцію. На цьому пляні була базована ціла мілітарна політика Гітлера. Однак виявилося, що при відвороті большевики знищили промислові устаткування і німці мусіли втратити багато часу, щоб почати хочби малу продукцію. Тепер ці пляни стали нездійсніми. На нарадах з головним штабом Гітлер говорив:

— Я можу тільки одне сказати: можливості оfenзивного зачинення війни на Сході уже не має. Це мусить бути нам ясне...

Цайцлер: — Тепер це ще не грає ролі, але пізніше...

Гітлер: — Ні, і пізніше, і тепер! Цілий плян збройння пропав. Ціла наша панцерна програма відразу відпадає..., вона побудована на електросталі..., теж пляні продукції гармат...²

Гітлер признав перший раз на тій історичній конференції дня 1 лютого 1943 р. що шанси боротьби на Сході обмежено тільки до оборонних дій, що у дальшому означає поразку. Проте для осіб на високих мілітарних і політичних становищах не було тайною, що III Райх ще під кінець 1941 р. програв війну, коли вперше виявилося, що на східному фронті стратегія «бліцкрігу» не вдалася, а на заході аліянти відкинули всі сугestії Гітлера замиритися. Одиноким виходом для Німеччини було б усунути Гітлера революційним шляхом та на місце націонал-соціалізму з його жорстоко-

² *Lagebesprechungen im Führerhauptquartier*, DTW, 1964. Видавець Гельмту Гайбер пише у вступному слові, що видані ним тексти нарад над ситуаціями це фрагменти стенографічних записів, які, згідно з наказом перед капітуляцією, спалено. Фрагменти, які вдалося врятувати це тільки близько 1% цілості. Згадані слова Гітлера є на стор. 70-тій видання. Цайцлер це генералполковник, шеф штабу збройних сил.

кими доктринами створити демократичне правління. Проте в той час не було можливості перевести такі пляни.

З інших фронтів дійшли до Головної Кватири теж недобре вістки. В Африці західні аліянти здобули Лібію і Туніс та змусили Роммеля до далішого відступу. У травні 1943 р. німецька армія в Африці скапітулювала. В полон попало 250.000 вояків та величезні кількості зброї. Одночасно загрожувала висадка аліантів на Сицилії.

Великі втрати в людях і матеріалі спричинили обниження людського чисельного стану у фронтових з'єднаннях та зменшення змоторизованого транспорту. Армія почала вживати коней.

Для оборонних праць (будування бункрів, копання оборонних ровів тощо) німецькі з'єднання почали вживати, як робочу силу, полонених і добровільно зголошених робітників. Багато молоді зголошувалося до військових частин до технічних праць, а навіть до фронтових боєвих частин Вермахту та інших збройних відділів. І так на теренах України, де діяла військова адміністрація, існували різні форми співпраці з народами СССР, а саме:

1. «Гіві» (Hilfswillige) – помічні відділи, зложені з населення теренів занятих німецьким дивізіями. Вони зголошувалися добровільно, але теж служили під примусом у фронтових полосах. З відворотом німецьких частин, вони залишалися на місці і верталися додому, або включалися у німецькі частини, виповнюючи втрати у боях. Вони виконували різні функції: служили при копнях як візники, працювали як ремісники, але найчастіше воювали у німецьких одностроях, або творили осібні відділи. Їх число було велике і досі не відомо скільки їх було.

2. Полонені, які в малих групах були включені як доповнення німецьких сотень. Зовнішньо вони нічим не різнилися від німецьких вояків. Включно з полоненими старшинами і підстаршинами, вони радо голосилися до боротьби проти комунізму; вони в більшості по національності були українцями.

3. «Шума» (Schutzmanschaft) – полонені її добровільно зголошенні особи. Виконували поліційні функції, сторожили при лагерях полонених, брали участь у поборювання партизан тощо. Неважко у складі переважив кримінальний елемент, та інфільтровані комуністичні агенти, які явно виконували своє завдання, знущаючися над полоненими, обкрадаючи їх із і так недостатніх харчевих приділів, тощо.

4. Національні з'єднання (Landeseigene Bataillone) – українські, білоруські і російські відділи, переважно сотні, рідше курені (батальйони), з власними старшинами, що брали участь у поборюванні советських партизан, яких московське командування скидало у німецьке запілля для саботажів.

Так отже советські громадяни воювали разом з німцями проти большевиків, доповняли втрати в німецьких з'єднаннях і що найважніше ця несподівана допомога була зорганізована сама собою без ніяких політичних зобов'язань. Це була, так би сказати, приватна справа кожного добровольця.

Коли в 1943 р. почалися сильніші оfenзивні дії советських військ, німці станили перед труднощами у власному запіллі, спричиненими діяльністю советських партизан. Поважні втрати були не так серед вояків, як у транспорті і довозові зброї, амуніції й харчів. Щораз то більші райони України попадали наново під советську окупацію. Райхскомісар Еріх Кох переїхав із своїм штабом у безпечніше місце до Німеччини, золотопагонні урядовці розбіглися на Захід.

Справдилися оцінки багатьох високих старшин, які бачили ще в 1941 р. що війна на Сході програна. Це предбачували теж і партійні на високих становищах.³ Ім було відомо, що Гітлер міг перемогти тільки стратегією «бліцкріг-у» у короткому часі і це йому вдавалося проти європейських противників. Після Сталінграду війна щойно розгорталася, а Німеччині бракувало вже сирівців для продукції зброї, пального і харчів. З маніяцькою впertiaстю він обстоював доктрини своєї партії і далі думав про Україну як «життєвий простір» для Німеччини. Про тезу простору він ще 5 березня 1943 р. на нараді міркував:

« Це безумовно буде наш кінець, коли не поширимо нашого простору. Простір є одним з найважніших мілітарних факторів. Оперувати можна тільки тоді, коли маємо простір. Майбутні війни перетриває той, хто має простір. Це було французьким нещастиям. Одною оfenзивою в минулому році ми більше окупували ніж під час інших європейських оfenзив ».⁴

З часом годі було укривати приявність советських полонених

³ Eugene Lyons пише у своїй праці *Secret Allies* (New York 1953), таке: « Німці програли війну не в Сталінграді але у Київі тому, що вивісили свастику, а не український національний прапор » (стор. 232).

⁴ *Lagebesprechungen...*, стор. 86-87.

і добровольців у німецьких військових з'єднаннях. У партійних і політичних інституціях правління це явище викликало збентеження, може не так із політичних як ідеологічних мотивів.

Гітлер і його партія, захопивши владу, йшли до війни, проголошуючи етнографічну зasadу своєї політики. На тій основі Гітлер захопив Альзацію і Льотарінгію та Австрію. В 1939 р. з'явилися історичні аргументи. Про права народів в етнографічних границях вже не було мови, Карпатська Україна перша впала жертвою нових аргументів. Щоб запевнити собі співпрацю Угорщини і скріпити майбутній союз з ССР, Гітлер дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну. Згодом Гітлер захоплює Прагу і створює нову форму залежності народів — Протекторат.

В початках плянування імперіяльної політики були пляни розбити ССР і створити з поневолених народів (теж і з України), частину залежні державні твори, як союзників Німеччини. В такий спосіб Німеччина мала б на століття звільнитися від російської загрози. Таку політику плянував міністер для Справ Сходу, Альфред Розенберг.

Після перших успіхів у війні з ССР Гітлер відкинув усі пляни Розенберга і став у відношенні до слов'янських народів на становищі расової теорії. Відкинув теж у 1941 р. плян генералфельдмаршала фон Райхенау виставити на сході українські армії. В той час згідно з намірами Гітлера і членів німецького правління Герінга і Бормана, Україна мала стати німецькою колонією, а населення мало бути зведене до рівня народів тогочасної Африки. Тієї політики тримався опісля райхскомісар України Еріх Кох. Згідно з його інструкціями для німецької адміністрації завданням німців було зробити з українців «Кнехтенфольк» — народ наймитів. Тому вирішено: знищити українську інтелігенцію, закрити культурні й освітні установи, лікарні, університети. Суди мали бути призначенні тільки для німців., школи дозволено тільки чотирокласові. Е. Кох пише:

«Наши вороги: комуністи, бандерівці, партизани, найбільш небезпечні бандерівці!»⁵

Це тільки частина інструкцій Коха. Ще в березні 1943 р. на з'їзді націонал-соціалістичної партії у Київі додано ще жорсто-

⁵ Лев Шанковський, *Україна під німецьким чоботом*, «Київ» 5/1954, ст. 223.

кіші постанови.⁶ Петер Кляйст у своїй книжці « Між Гітлером і Сталіном » пише: « Найбільший дурень мусів бачити, що Кох своїм режимом цілево нищить кожну нагоду перемоги над большевизмом ».⁷

Німецький режим у Галичині був на багато лагідніший як в імперії Коха. Варто згадати поставу Костя Левицького, політичного лідера українців в австрійському парламенті і президента Ради Сен'юорів чільної організації, яка постала після 30 червня 1941 у Львові, яку цей визначний дипломат висловив перед представником німецької адміністрації: « Die Fremden kommen und gehen, wir aber harren und stehen bleiben » (Чужинці приходять і відходять, та ми держимося й залишаємося).

В справі доповнень німецьких військових з'єднаньsovетськими полоненими і добровольцями Гітлер скликав спеціальне засідання з фельдмаршалами Кайтелем і Цайцлером на день 20-го червня 1943 р. Партійні провідні круги, які вперто додержувалися доктрини про слов'янських підлюдів та інших расових норм, вимагали остаточного рішення в тій справі.

Наради почалися від обговорення летючки для Власова. У тій летюці, яку перекидали на совєтську сторону фронту, обіцювано перебіжчикам, що будуть з ними добре поводитися, дадуть працю, тощо. Гітлерові показували ту летючку раніше, і він її затвердив. Але на нараді вийшло, що в летюці була обіцянка: перебіжчики будуть могли вступити у ряди « Гіві » і національних батальйонів, а теж до Російського Визвольного Війська (РОА).

Гітлер ствердив, що раніше того у летюці не було і що це вставили без його відома. Кайтель оправдувався і в дальших нарадах Цайцлер подав число чужинних з'єднань.

Цайцлер: Ми маємо всього разом 78 батальйонів, один полк і 122 сотні. Це є 600.000 чоловіків, певного роду сторожеві відділи.⁸

Гітлер: Їх потребуємо. Без них не вийдемо.

⁶ Повний текст інструкції Коха опубліковано у підпільному журналі *Ideя і Чин* ч. 2/1942, стор. 32. Теж у *Trial of Major War Criminals*, том 33, ст. 89-90.

⁷ Peter Kleist, *Zwischen Hitler und Stalin*, ст. 190.

⁸ *Lagebesprechungen*, ст. 118, 119. Міністерство Сходу подало (24 січня 1945-го року), що в німецьких військах служить 600.000 принадежних до східніх народів, без « Гіві », козаків та СС. Число вояків української, білоруської і російської національності могло виносити в 1943 р. 400.000, а в 1945 р. оконо один мільйон.

Цайцлер: У « Гіві » їх около 220.000 вояків.

Кайтель: З « Гіві » я не бачу ні політичних, ні пропагандивих проблем, ні жадного іншого питання. В національних з'єднаннях справа більш небезпечна, бо з них творять більші одиниці.

Цайцлер: Це є тільки один полк. Усе інше це батальйони. Це теж не є небезпечне.

Гітлер відповів, що вирішним не є згадані з'єднання, а вирішним є те, « щоб ми не попали в оману і під чужий вплив, як це сталося з поляками 1916-го року ».

Гітлер: Одного дня прийдуть військові і скажуть: тепер мусимо робити політику — створити українську державу... щоб тільки не з'явилися у нас чужі впливи: тепер треба збудувати українську державу і все буде добре, тоді дістанемо один мільйон вояків. Ми нікого не дістанемо, ні одного вояка!

Далі, у зв'язку з діяльністю ген. Власова, Гітлер твердо застерігся, щоб обіцювати політичні полегші національним з'єднанням або творити одиниці випе батальйонів, а теж щоб уживати для того емігрантів.

Кайтель: Далі вживати національні з'єднання до боротьби на фронті та емігрантів і провідників колишньої інтелігенції гостро заборонено.

Кайтель пропонував, щоб національні з'єднання як, наприклад, лотиську СС-бригаду та інші, включити до німецьких одиниць, щоб виповнити втрати.

Гітлер: Під жадною умовою! Це довело б до того, що такі одиниці стали б вповні непевними... Коли включити тих людей до нормального з'єднання, може статися так, що вони внесуть отрую у військо. Так не можна робити.

Далі, Гітлер повідомив, що він є проти великих чужоземних з'єднань.

Гітлер: Коли таких багато, одного дня піде фронтом умовлений клич і вони, зорганізовані, почнуть нас шантажувати!

Цайцлер не подав Гітлерові справжнього числа узбрісних чужонаціональних вояків « східніх народів ». Гітлер заборонив творення визвольної російської концепції у полках РОА, і Власов не мав в чим виступати в політичних промовах. Оминути рішення Гітлера не було як, але можна було просовувати відповідну просійську пропаганду і творити з Власова політичний символ. Так було з голосним пражським маніфестом Власова. Деякі німці-русофіли вперлися, щоб про цю подію вмістити статтю у нашому ді-

візійному журналі, який редактував М. Островерх. Редактор просто зігнорував цю вимогу і така стаття ніколи не з'явилася.

Але в той час, коли Гітлер заборонив виставляти військові одиниці із слов'янських народів більші від батальйону (8-го червня 1943 р.), Українську Дивізію « Галичина », правда, без назви « Українська », уже вишколювали на терені колишньої Польщі й Німеччини. У березні 1943-го року Гітлер дав згоду на створення « Ваффен СС дивізії Галичина », а фельдмаршал фон Клюге, командир Середньої Групи Східного фронту, зажадав негайного висвітлення східної політики та створення національних Комітетів і військових з'єднань народів, поневолених СССР.

Ті дуже виразні розбіжності, та інші, про які ще буде мова, вказують на те, що Гітлер не мав уже тієї диктаторської сили, якою відзначався до другої світової війни. Ще одна розбіжність: у весняній офензиві 1943-го р., більшевики здобули Харків 16 лютого, але німці відбили місто 15-го березня. Про ті часи Г. Райтлінгер пише: « 24 березня німецьке радіо проголосило, що у Харкові створився Український Воєнний Комітет з метою виставлення Української Армії ». Нічого подібного не було. Далі автор пише, що в травні передано вістку про те, що у Львові почався набір до новопосталої Дивізії СС. Її названо 14-та СС Гренадирська Дивізія « Галичина ».⁹

III

Як виходить з доступних джерел і коментарів та аналізи фактів, уже в початках війни з СССР провід Німеччини усвідомив собі, що марево поразки неминуче. Німецька розвідка для якої доступ до тайн совєтського мілітаризму був закритий, злегка жила собі противника, розраховуючи на його технологічну відсталість і примітивність. Розвідка подала, що совєтська повітряна флота не має більше як 4000 літаків, коли в дійсності їх було тільки на західному пограниччі 8000. Німецькі літаки (7800) могли справитися із совєтськими силами, але не могли побороти даліших просторів Азії, куди не сягала ніяка німецька зброя.

Наземні війська, якими німці чванилися як найкращими в світі, не змогли без великих втрат пережити важкої зими 1941/42 р.,

⁹ Gerald Reitlinger, *Die SS-Tragödie einer deutschen Epoche*, Muenchen 1957, ст. 200-204.

ані не менш важких теренових перешкод, як багна, ліси, бездоріжжя, і врешті непроходимих просторів, до яких біологічно годі було звикнути європейському воякові. Німецькі оfenзиви застригали в терені, транспорт матеріалів губився позаду, не доставало харчів. До того приходив ще західній фронт та розсіювання збройної сили на цілу Європу й північну Африку. Про «бліцкріг» не могло бути й мови.

З літом 1942 року німецьке летунство втратило навіть тактичне значення, а летунство західних аліантів зростало на силі. Помилкова стратегія Гітлера довела до критики його потягнень і рішень, найвизначніші генерали ставили навіть спротив його рішенням. До тих труднощів долучилася ще брутальна політика фюрера та нелюдське трактування населення окупованих територій. Ці справи досить добре наскільки у світовій літературі. Навіть вияснено основні помилки Гітлера у зв'язку з терором проти народів СССР. Пол Леверкюн пише у своїй праці, що німецької розвідки в нутрі совєтської імперії майже не було; Гітлер жив часами першої світової війни і на тому спирає своє знання про Росію. Німеччина не мала спільної границі з СССР, що згідно з думкою Гітлера робило розвідку неможливою. Автор пише, що глупа німецька політика, брутальність і звірства унеможливили розвал СССР з середини.¹⁰

Гітлер відчув критику генералів як образу своєї величини й почав звільнювати тих, що мали свою відмінну стратегічну концепцію. На їх місце приходили інші, але й вони не могли зарадити ситуації, яка погіршувалася з дня на день. Закордонна політика й дипломатія тепер мало цікавили Гітлера і він ці справи залишав урядовцям міністерств. Вповні відданий мілітарним діям, встрявав у дрібні навіть питання тактичного характеру і просто не мав змоги виробити собі ясного образу ситуації та цілого комплексу потрібних рішень.

Чим більше відчу жувався Гітлер від дійсності і чим більше зникало значення різних міністерств і державних інституцій, тим зручніше виповнював посталу порожнечу жадний повної влади райхсфюрер Гіммлер. Поступав обережно, старався не вчинити ні одного нерозумного кроку, на шляху до свою мети-імперії Гіммлера.

Маючи в руках поліцію з її складною організацією, Гіммлер

¹⁰ Paul Leverkuen, *German Military Intelligence*, London 1954.

задумав створити власну армію, еліту німецьких збройних сил, — Ваффен СС (Зброю СС). Крім назви нові з'єднання не мали нічого спільногого з поліційними організаціями, як гештапо, чи СД. До дивізій Зброї СС добирали расово чистих молодих людей і вишколювали їх у патріотичному дусі німецьких надлюдів. Це були справді боєві, до крайності мужні й відважні молоді люди, здібні до боротьби в найгірших умовинах і в найбільш небезпечних ситуаціях.

В найгірших умовинах і на втрачених позиціях втримувалися до кінця дивізії Ваффен СС. Їхні втрати були величезні. В роках війни було около 20 дивізій СС. Їх доповнювали, в 1943-му році вже не звертали уваги на прикмети раси; ще в початках набору до дивізії «Галичина» покликали тільки расово чистих добровольців. На велике здивування Берліну, українська молодь виявила більший відсоток расових прикмет як німецька. Це викликало перший сумнів у расову теорію і вищість германців над іншими.

Дивізії Ваффен СС, вповні розгромлені на західньому чи східньому фронтах, зникали, а на їх місце творили нові з іншими назвами. Підраховано, що продовж років війни через ті дивізії перейшло, як доповнення, кесло одного мільйона вояків.¹¹

Про наміри Гіммлера знато багато високих старшин Вермахту, врешті й Гітлер догадався про це. Він спостеріг, що його накази не виконують як слід та що ніхто не має відваги сказати йому про значення дивізій СС. Одинокий фельдмаршал Модель отверто заражав творити національні батальйони й попередив Гітлера, що як не дістане дозволу, сам свій план зреалізує й створить українські батальйони. Він теж заражав від командира панцерного корпусу Ваффен СС Дітріха, щоб той негайно подався до ставки Гітлера й повідомив його про безвиглядне положення. Дітріх відповів: « Якщоб я хотів щоб мене застрелили, то це була б найкоротша дорога до смерті! »

Гітлерові ніхто не доповідав з подробицями про «Гіві» та інші віddіli i тому він керував на плянах повними німецькими дивізіями, які в дійсності не існували. В таких умовах серед впливових старшин Ваффен СС постали негодування, які скоро поши-

¹¹ John Keegan, *Waffen SS, The Asphalt Soldiers*, New York 1971. Асфальтові вояки, назва передвоєнна, коли тодішні СС носили чорні однострої. Автор згадує теж Дивізію «Галичина», але, не поінформований, твердить, що після битви під Бродами Дивізія перестала існувати.

рилися серед молодих старшин. Вони не вірили уже в ніякі партійні теорії, відкинули балачки про «Дранг нах Остен», расу й життєвий простір, врешті, а це найбільше вдаряло в пануючу кліку, вони визнавали рівність усіх народів, в тому і слов'ян. Постали групи вдумчивих людей, які подбали, щоб найкращі і найбільш мужні старшини дістали накази прибути до Берліну, де їх приділили до різних бюр головного Правління СС. Вони нав'язали теж захитану співпрацю з відомими їх опонентами політики Гітлера у Вермахті. Нема сумніву, що такої атмосфери не можна було довго закривати і сам Гіммлер став сторожким, непевним і нерішучим.

Врешті мусіло прийти до найсильнішого удару в пануючу доктрину націонал-соціалістичної партії: відкинути доктрину антислов'янську і на перше місце висунути українське питання. Та поки до цього дійшло, дорога була ще далека.

У штабі Гіммлера був на визначному пості д-р Рідвег, який запропонував не ограничуватися тільки німцями, а взяти під увагу інші західно-європейські нації відкидаючи германську домінацію. З тим пляном Гіммлер погодився. Рідвег дістав інший пост, а на його місце прийшов полковник Шпарман. Група Рідвега, знаючи погляди Шпармана, переконала полковника, що доцільно для розвою нових ідей створити українську, білоруську, та інші дивізії з завойованих Москвою народів. Шпарман, як шеф найвищого штабу СС, погодився з тим пляном, і для тієї цілі наказав створити при Головному Правлінні СС Східне Бюро, а його головою назначив д-ра Арльта.¹² Д-р Арльт подбав, щоб проект Дивізії затвердив шеф Головного Правління Готльоб Бергер.

¹² За Торвальдом варта тут подати близкі дані про постать д-ра Арльта. Закінчивши студії соціології й теології в університеті в Ляйцігу, доповнив він свої студії в кількох державах східної Європи і в 1936 р. став викладачем у Бреславі. На друк докторської дисертації йому не дозволили, бо його тези не були згідні з напрямними нац-соціалістичної партії. У війні брав участь у штабі ген. Блясковіца, опісля працював в уряді ГГ, де заініціював національні комітети для українців, поляків і жидів. Зокрема цікавився українським питанням, що викликало підозріння урядових чинників. Його покликали до служби у Ваффен СС на східній фронт. Важко ранієш, переїхав до Берліну і там дістав призначення до штабу СС Гіммлера. Із створенням Українського Національного Комітету і Української Національної Армії в 1945 р., Арльт співпрацює з генералом П. Шандруком, роз'їжджає з ним по фронтових частинах I Дивізії Української Національної Армії, і залишається з генералом, поки був йому потрібний. Д-р Арльт належав до тих вояків, які знають і розуміють вояцькі повинності і чесноти. Це такі вояки як полковник Вільднер, що залишився із своїми вояками аж поки вони не перейшли до ан-

Арльт в першій мірі взявся до пляну української дивізії. Шефом українського відділу свого бюро Арльт визначив полковника І. Вольфа, який походив з Галичини й добре знав українську мову. Раніше він працював при Генеральному Губернаторстві, але його відкликали через його спротив репресійним методам уряду Франка.

Коли Розенберг плянував створення півзалежних держав на місце СССР, Арльт обзнайомлений з проблемами українського національного життя обстоював розвал СССР і створення суверенних держав. В його бюрі створено відділи різних народів сходу Європи.¹³

Згаданий передше Готліб Бергер запропонував створити Українську Дивізію СС з колишніх вояків польської армії ще в місяці квітні 1941 р. На ту пропозицію Гіммлер не погодився з расових причин. Зате в штабі Вермахту було багато прихильників державності України. Бендер і Тайлор пишуть, що саме ці старшини допомогли створити Українську Народну Самооборону числом 180.000 людей, яка була частиною організації ОУН Степана Бандери. Обидва автори покликаються на працю Дейвіда Літтлджона, якої я на жаль не знайшов. Автори подають що УНС постала в літі 1944 р.¹⁴

IV

Губернатор дистрикту Галичина, Отто Вехтер, приїздив часто в урядових справах до Головного Правління СС і там без сумніву мав розмови з групою Бергера і Арльта. В актах Гіммлера, що нині доступні в бібліотеках і архівах ЗСА, знаходяться листи Вехтера до Гіммлера її відповіді на них.¹⁵ З них довідуємося що О. Вехтер звернувся до Гіммлера з пропозицією створити в Галичині військову формацію з українських добровольців. Три дні пізніше Вехтер вислав Гіммлерові проект формації і заклику до населення.

глійців, або як шеф штабу В.Д. Гайке, що аж до полону залишився з відділом вояків, з яким відійшов з фронту. Таких товаришів зброї було більше. Інші зникали, ограбивши магазини, або забираючи з собою авта, чи запряги. Я думаю, що на цьому місці треба скласти д-рові Арльтові вояцьку подяку.

¹³ Thorwald Jürgen, *The Illusion*, New York 1975, ст. 187.

¹⁴ R.J. Bender and H.P. Taylor, *Waffen SS*, Vol. 4, San Jose, Cal. 1975, ст. 14.

¹⁵ B. Dmytryshyn, *The Nazis and the SS Volunteer Division Galicia*, The American-Slavic and East European Review, Vol. XV, No. 1, 1956.

28 березня 1943 р. Гіммлер повідомив Вехтера, що Гітлер погодився назвати нову формaciю «Галичина». Гіммлер дав Вехтеровi дозвiл почati акцiю для реалiзацiї його проектu. В тому листi було теж сказанo, що українci мають фiнансувати частинno дiвiзiю.

Тепер почалися конференцiї i наради, як приступити до справi i яку формaciю творити. Стиралися на них вороги української справi i прихильники. Довше дискутували над питанняm куди придiлити дiвiзiю. Були голоси щоб зробити полiцiйнi полки, але про це офiцiйно не повiдомляти з психологiчних оглядiв. Говорилися про СС добровольчу Дiвiзiю «Галичина». Вехтер постiйно настискав на верхiвку СС щоб прискорити iнавгурацiю Дiвiзiї.

Врештi вiзначенено святочне повiдомлення про створення Дiвiзiї «Галичина» на день 28 квiтня 1943-го р. Опiсля почалися зголошення добровольцiв. Набiр був несподiвано численний. Зголосилося понад 80.000 добровольцiв. Приймали однак тiльки тих, якi вiдповiдали расовим вимогам нiмецької комiсiї. Нiмецьке радiо подало 1 червня 1943-го р., що число зголошених перейшло 60.000, а принятu 26.436 чоловiкiв.¹⁶ Вехтер порозумiвався постiйно з Берliном, який був заскочений такою кiлькiстю зголошених, та щe в той час, коли nимci поширили терор публичними карами смерти, арештами та вивозом людей на роботи до Нiмеччини. Щe гiрший терор завела нiмецька полiцiя в райхскомiсарятi Україна на тerenaх незайнятих щe большевиками.

Секретар Гiммлера Брандт повiдомив Вехтера листом, щоб цей був обережним. В тому часi покликаних подiлено на полiцiйнi полки i вислано на вишkiл до Франциi. Коли Вiйськова Управа довiдалася з листiв воякiв про це, змiсця запротестувала протi творення полiцiйної дiвiзiї. У вiдповiдi повiдомленo ВУ, що пereбuvання всяких у Франциi вiдноситься тiльки до рекрутського вишkolu i вони належатимуть до Дiвiзiї «Галичина». Не вiдомо, чи сталося це з причини протесту українцiв, (загострення вiдносиn з населенняm не лежало в iнтересi вiдповiдних груп у Правлiннi СС), чи справd Гiммлер сам спротивився твореню полiцiйnих полкiв, бо дiвiзiя мала бути фронтовою частиною.

Внедовзi почалися стиратися рiзнi впливи в Берlin. Частина проводу СС, яка вiдзначалася неприхильнiстю, якщo не чимось

¹⁶ Гайке в книжцi *Українська Дiвiзiя Галичина* (ст. 247) подaє, що з 80.000 зголошених призiано здiбними до вiйськової служби 27.000, а до Дiвiзiї по-кликано 13.000.

гіршим до українців, поробила заходи проти того, що вояки Дивізії вживають української мови, співають українські військові пісні, німецьку команду перекладають їм на українську мову. Під впливом тієї групи Гіммлер розіслав наказ до вишкільних командирів з забороною говорити про українську націю у зв'язку з дивізією.

На це зареагував губернатор Вехтер. Він сам ще на нараді 12 квітня погоджувався, щоб дивізія називалася «Галичина», а тепер, 14 липня 1943 р., виступив з листом до Гіммлера протестуючи проти його наказу в справі мови. Українці невдоволені, що дивізія має називу «Галичина», або що не має українських національних прапорів і гербу. Вехтер просив відкликати наказ до командирів вишколів, бо цей наказ є психологічно, політично й реально нерозумним. Галичина не є однородною країною, коли оцінювати з точки погляду населення. Там живуть теж поляки, що ворогують з українцями; це два різні народи; врешті українці мають свою пресу, свій український комітет, свої делегації й поліцію. Заборона виклике прихильність до Росії. Врешті заборона дасть причину до міркувань про те, що німці готовують денационалізацію Галичини.

В актах Гіммлера нема ніякої згадки про відповідь Вехтерові.

Тими противенствами почалася дивна історія з назвою Дивізії, якої не вдалося устійнити аж до переходу Дивізії у склад Української Національної Армії.

На нараді в Берліні 12 квітня 1943 р. вирішено, між іншим, що Дивізія матиме називу «СС Добровольча Дивізія Галичина». Затверджено відзнаки Дивізії та запотребування на 600 старшин. Як пишуть Бендер і Тейлор гренадирська дивізія у повному стані повинна мати 342 старшин. Це вказує на те, що члени комісії які вирішували справи організації не знали схем організації дивізії.¹⁷

Проф. В. Кубійович подає в праці Гайке на стор. 225, що Гітлер дав згоду на створення окремої української добровольчої військової формації під назвою: СС Стрілецька Дивізія «Галичина». Теж і губернатор Вехтер у своєму маніфесті 28 квітня 1943 р. говорив про галицьке українське населення та про СС Стрілецьку Дивізію «Галичина».

У листі з 14 квітня 1943 р. до генерала поліції О. Вінкель-

¹⁷ Bender and Taylor, *op. cit.*, ст. 40, нота 91.

мана пише шеф німецької порядкової поліції (Орднунгсполіцай) про Галицьку Дивізію (Галіціен Дівізіон).

30 липня 1943 р. в наказі Головного Правління СС під ч. 982/43 пишеться про розпорядження Командного Уряду СС про створення СС Добровольчої Дивізії « Галичина ».

22 жовтня 1943 р. Головне Правління СС під ч. 1574/43 подає назву 14-та СС Добровольча Дивізія « Галичина ».

Коли Гіммлер відвідав Нойгаммер 16 травня 1944 р. появляється нова назва « Галицька СС Добровольча Піхотна Дивізія "Галичина" ».

27 червня 1944 р. нотуємо ще таку назву: 14-та Зброй Гренадирська Дивізія СС (Галицька ч. 1). Тессін пише, що в наказі В.О. СС ч. 862 змінили назву дивізії на 14-та Зброй Гренадирська Дивізія СС (Українська ч. I).

Бендер і Тейлор, за якими подаю ці назви, твердять, що українські джерела не знають тих змін. Їх не введено до вжитку в Дивізії.

Коли йдеться про назву Дивізії д-р Арльт пояснив, що назва « Галичина » була першим кроком на яку погодився Берлін, а з назвою « Українська » не можна б нічого досягти. Після битви під Бродами але ще перед вимаршем на Словаччину, Д-р Арльт, уже як шеф Бюра для організації Добровольців із східних народів, видав припоручення щодо назви Дивізії. Вона мала називатися « Українська Дивізія », мала свій пропор, гімн, мали бути змінені однострої. Замість присяги на Гітлера, Арльт увів українську присягу. Не відомо, чи ці зарядження признано.

У документах СС зв'язкового старшини до ОКВ (Оберкоммандо дер Вермахт) подано, що з днем 12 листопада Дивізія офіційно називається « Українська ч. 1 ».

Гайке у німецькому виданні¹⁸ подає про зміни назви Дивізії таке:

30 серпня 1943 р. СС Добровольча Дивізія « Галичина ». 27 липня 1944 р. 14 СС Добровольча Гренадирська Дивізія (Галицька ч. 1). Під тою самою датою є теж назва 14 Ваффен-Гренадир Дивізія СС (Галицька ч. 1).

Після битви під Бродами змінено назву « Галицька ч. 1 » на « Українська ч. 1 ». Неофіційно Дивізія називалася 1 Українська Дивізія Української національної Армії.

¹⁸ Heike, Sie wollten die Freiheit, ст. 256. Автор покликується на працю K.G. Klietmann, Die Waffen SS, eine Dokumentation, ст. 193.

25 квітня 1945 р. ген. Шандрук, під час свого побуту у штабі Дивізії, наказав змінити назву на Перша Українська Дивізія Української Національної Армії, що сталося на основі дивізійного наказу ч. 71.

До того хочу додати дещо із моїх записок, як старшини у штабі Дивізії. Під кінець 1944 р. ген. Фрайтаг, командир Дивізії, частіше виїжджав до Берліну й інформував нас, старшин приділених до штабу, про події зв'язані з творенням УНКомітету. В той час я інтенсивно відвідував наші фронтові частини, що було моїм завданням у штабі.

Приїхавши 17 листопада з 29-го полку, я довідався, що ген. Фрайтаг саме вернувся з Берліну й повідомив, що з днем 16-го листопада Дивізія має називатися «Українська ч. 1» а не «Галицька ч. 1». Дня 20 листопада ген. Фрайтаг попросив під час обіду до свого стола Л. Макарушку і мене та розповів, що Дивізія має стати базою для українського корпусу; Німеччина не має більше в пляні окупувати Україну, а навпаки, помогти створити українську державу. Генерал запропонував подумати над новими відзнаками Дивізії з галицьким левом і державним гербом Тризубом.

V

Невдачі наших Визвольних Воєн, а зосібна польсько-української війни в 1918 р., стали темою студій, аналіз і численних праць, публікованих осібними виданнями і в пресі. Між іншими стверджено, що одною з причин було мале зацікавлення української суспільності військовими справами, а навіть певного роду анти-мілітаризм.

Досвід подій після першої світової війни і перед другою скріпив переконання серед молоді, що успіх у боротьбі за національні права і державу залежить від мілітарної сили нації. Тільки сильні мають значення у політиці світу. Це спричинило у нас культивування зброї, і в наслідок того зроблено практичні висновки в ділянці організування молоді, націоналістичної ідеології та підпілля.

Дивізія «Галичина» із десятками тисяч зголосивших добровольців не була першим виявом відродженого українського мілітаризму, значить бажання здобути військове знання в теорії і практиці. Поза підпільними діями УВО (Української Військової Організації), старанням Державного Центру УНР виклопотано у Варшаві дозвіл на студії в Академії Генерального Штабу для більшої кіль-

кости старшин українських армій 1917-20-тих років. З наближенням другої світової війни старанням ОУН прийнято деяких членів цієї організації до військових старшинських шкіл за кордоном, відбувалися курси і військовий вишкіл у підпіллі, тощо. Наставлення молоді у військовій ділянці виявилося реально у боротьбі за існування Карпатської України, а згодом в існуванні Українського Легіону полк. Р. Сушка. З вибухом німецько-советської війни в 1941 р. діють два курені « Нахтігаль » (« Соловей ») під командою Р. Шухевича і « Ролянд » під командою Євгена Побігущого.

Можна згадати ще меморіали наших комбатантів до найвищих німецьких правлінь з пропозиціями створити українські збройні сили для боротьби проти московського большевизму. Ті пропозиції, очевидно, не мали найменшого успіху.

Росіяни та інші противники боротьби українців за власну державу стараються промовчувати українські національні військові з'єднання у другій світовій війні. Старання советської дипломатії, щоб західні аліянти визнали нас німецькими коляборантами, не мали успіху.

В роках німецької окупації Західної України могла існувати тільки одна суспільна організація, Український Центральний Комітет, якого головою був проф. Володимир Кубійович у Кракові, а його заступником був д-р Кость Паньківський у Львові. УЦК включав усі ділянки суспільного життя під контролею німецької адміністрації. У споминах К. Паньківського читаємо, що губернатор Галичини Отто Вехтер, один з творців Дивізії « Галичина », обстоював відлучення Галичини від Генерального Губернаторства тому, що Галичина була колись під австро-угорською монархією, що її населення українське, а не польське, та що має відмінні господарські умови. Вехтер пропонував дати Галичині крайову самоуправу подібно як плянували для балтійських держав. В тих плянах Вехтер мав на увазі у майбутньому цілу Україну і для тої мети потребував військової сили, якої зв'язком була б Дивізія « Галичина ».

Творення Дивізії активно обстоював Дмитро Паліїв, один з найвизначніших політиків на західно-українських землях під Польщею. Паліїв висловлював думку, поширену не тільки серед народів східної Європи, що німці війну вже програли і розвал Третього Райху є тільки питанням часу. Тоді одна проти одної стануть дві потужні сили: західні держави у союзі з Америкою і російський імперіалізм, ціллю якого є опанувати цілий світ і розгром

мити капіталістичні держави. Така ситуація створювала б можливість, що заіснує розвал Росії і постане політична і силова порожнечा подібно, як це було в 1917-1918 роках.

Умовою існування українського народу у такій ситуації є існування власної мілітарної сили. Тільки тоді можемо стати партнером, а не безіменними слугою. Таку думку заступали з малими вимками, визначні українські громадянини.

З існуючих тоді двох підпільних організацій Українських Націоналістів, ОУН-м прийняла факт творення Дивізії, не висловившися ні за, ні проти. ОУН-б спочатку виступала проти, маючи свої аргументи, про які тут говорити не будемо. Але згодом дійшло до співпраці підпільного характеру. ОУН-б висилала до Дивізії своїх членів як добровольців, для вишколу в старшинських і підстаршинських школах та фахівців різної зброй. Аргумент про суперництво Дивізії з УПА, про яке чуємо ще навіть і тепер, міг існувати тільки у людей, не обзнайомлених з військовим ділом і тогочасними умовами. Тісна співпраця регулярних з'єднань з повстанськими є нині основою стратегії і тактики модерних армій.

Крім того відділи УПА, які існували від 1942 р. на Волині, мали під кінець того року близько 2000 вояків. В 1943 р. число вояків УПА доходило до 20.000, в 1944 до 40.000, і поширилося у терені на Карпати та інші райони західної України. Але вже 1943 рік виказав, що при дальньому збільшенні числа вояцтва прийдуть труднощі з узброєнням, харчуванням і постачанням інших воєнних матеріалів, що вкінці довело в 1944 р. до демобілізації і реорганізації відділів УПА до 12.000 вояків. В тому часі проголошено від Проводу УПА заборону приймати вояків Дивізії до УПА.

Існування Дивізії, хоч і під назвою « Галичина », без національної назви і тільки з краївими відзнаками, все таки означає включення України до боротьби проти московського окупанта, як формації, яка явно воювала за українську державність. Інші з'єднання у батальйони й сотні, чи ще менші, без жадних національних умов і апробати зорганізованого громадянства або політичного проводу, воювали і гинули безіменно. Тільки один національний провід міг покликати їх до боротьби під українськими пропорями, як це сталося частинно під кінець війни в Українській Національній Армії під командуванням генерального штабу генерал-поручника Павла Шандрука.

Спочатку німці мабуть і не думали притягнути до співпраці при акції творення Дивізії українську суспільність. Голова УЦК проф. В. Кубійович переконав однак губернатора, що вербувати

добровольців без апробати суспільності можна, але вислід буде негативний. На вимогу такої співпраці погодився і Вехтер і Берлін. Створено Військову Управу зложену з колишніх старшин, яка, спільно з УЦК, поставила такі умови:

1. Амнестія для політичних в'язнів, зокрема членів Організації Українських Націоналістів Степана Бандери.
2. Поширення набору до Дивізії на цілу територію Генеральної Губернії і Райху.
3. Ступневе звільнення українців з різних військових і півлійськових формаций та включення їх до Дивізії.
4. Релігійна опіка має бути в руках українських духовників.
5. Дивізія «Галичина» може бути вжита на східному фронті тільки проти більшевиків.
6. Старшинський корпус має бути мішаний: німецький і український.

7. Набором до Дивізії, опікою над вояками і їхніми родинами та поміччю в організованні Дивізії має займатися Військова Управа. Крім цього поставлено ще інші меншого значення умови.

Яку вагу прив'язували в Німеччині до расової доктрини, зокрема у відношенні до слов'ян, можемо бачити з того, що Гітлер усунув маршала Бравхіча після зими 1941/42 р. між іншим тільки тому, що він жадав покликати добровольців з народів СССР і створити їхні збройні формациї, без яких перемога Німеччини була неможлива.

У випадку Дивізії грозило, що партійне правління Німеччини буде формувати Дивізію поза українською громадськістю, і тим способом створить ще одну дивізію зложену з українців, фольксдойчів, з німецьким старшинським і підстаршинським персоналом, або поділити формацию на менші з'єднання для поліційних чи фронтових завдань. «Ми були зацікавлені у формацию, яка мала б політичний характер» — стверджує проф. В. Кубійович.¹⁹

Співпраця з українцями була одиночкою розв'язкою і для губернатора, який побоювався, що цілий план провалиться без організованого впливу політичного проводу української суспільності. Практично творення Дивізії можна було зреалізувати, послугову-

¹⁹ Володимир Кубійович, *Мені 70*, Париж-Мюнхен 1970.

ючися єдиною суспільною організацією, УЦКомітетом. В розмовах з громадянами, членами УЦК і ВУ, стверджено, що Дивізія матиме льокальний характер, але все таки її вплив матиме значення для покращання обставин у Галичині і в Райхскомісаряті «Україна». Врешті що найважніше, слід використати нагоду і збройною силою висунути українську проблему, як проблему міжнародного значення. І це було б згідне з історичними процесами, динамізм яких постає внаслідок воєн і які стимулюють державно-творчі почини. Цей закон стосується навіть номадів і степу в історії України.²⁰

В час війни були українцям відомі наміри німців, хоч ці наміри мінялися залежно від політичного положення, або й настроїв партійних верховодів. Пляни були різні, Гітлер вагався; перед війною з СССР він схилявся створити певного рода держави в тому її українську. В нарадах з фельдмаршалом Бравхічом на відправі високих старшин 13 липня 1940 р. Гітлер інформував приятів про плян війни з СССР і створення Української Держави та Союзу Балтійських Народів.

9 травня 1941 р. Гітлер відкинув уже навіть плян Розенберга створити півсуверенну Україну. Цілу розмову на цю тему наводить Лев Шанковський за Торвальдом.²¹

7 листопада 1941-го р. Гітлер вимагав бути безоглядним до населення завойованих територій і остерігав перед спротивом національних груп,²² та заборонив звільнення з полону українців, що переводив на власну руку Вермахт. Цей наказ передали з канцелярії Бормана до військових штабів багато пізніше.²³

Згодом, наслідком якогось хоробливого страху перед українським патріотизмом і збройним спротивом українців, терор став патологічною манією. Це відбивається у щоденнику Геббелльса, який писав 5 березня 1942-го р.: «Національні рухи стають ще нахабніші, як це спочатку ми сподівалися. Це треба сказати зокрема про балтійські краї і про Україну».²⁴

²⁰ О. Домбровський, *До питання періодизації і термінології ранньої історії України*, Український Історик, ч. 3-4/1975.

²¹ Л. Шанковський, *Між нацистським ковадлом і большевицьким молотом*, «Київ» ч. 1/1954. Торвальд Ірген, цит. праця.

²² *Nazi Conspiracy*, Vol. VIII, ст. 597, 837.

²³ М. Прокоп, *Українська політика III Райху*, «Київ» ч. 3/1955. US Military Tribunals, документи ч. 1879 і 4537.

²⁴ J. Goebbels, *The Goebbels Diaries*, New York 1946.

Українським провідним громадянам було відомо, що німці стаються нав'язати розмови з УПА. У вересні 1944 р. д-р Тавберт з міністерства пропаганди робив старання, щоб зв'язатися з УПА, а в Берліні піддержував українців проти Власова. В архіві Г. Бергера переховується документ з 21 листопада 1944 р. який стверджує, що передумовою співпраці українців з Німеччиною є визнання незалежності України.²⁵ Цей документ в якийсь спосіб в'яжеться з інформаціями ген. Фрайтага про які пишу вище.

Коли загальна увага була звернена у нас на мілітарні події хоч би тому, що приходилося цивільному населенні опускати рідні землі, у вищих кругах Німеччини діялися інші речі. Прийшло до спротиву Гітлерові і атентату на нього в той час, коли Дивізія «Галичина» стояла у боях з большевиками. Але хоч вояки не знали про атентат 20 липня 1944 р. на фронті ходили слухи про зраду генералів, про те, що ні один літак не появився на фронті, хоч ескадри стояли у Львові на летовищі, тощо. Виявилося пізніше, що за тими «сплетнями» крилася гірка для німецького правління правда. Після Сталінграду, в СССР створено національний німецький комітет, «Фраєс Дойчлянд», і саме цей комітет завербував високих німецьких старшин, що стояли на східному фронті, перейти в час совєтської Сандомірсько-львівської офензиви на большевицьку сторону. Це сталося не тільки в час окруження під Бродами, але і передше при нагоді березневих боїв. Теж німецькі вояки під впливом пропаганди залишали свої становища, що відчули теж українські вояки Дивізії «Галичина».

Про це згадував Гітлер на нарадах у Головній Ставці 31 вересня 1944-го р.:²⁶

Гітлер: «Ми мусіли переживати страшні речі, які ледве сьогодні вияснюються; ганьба, що знаходяться німецькі старшини, які з-поза фронту виголошують промови, що німецькі офіцери і генерали капітулюють...».

Ті факти кидають нове світло на битву під Бродами і виявляють, що советське командування мало потрібні дані для оточення Дивізії «Галичина» і сусідних німецьких формаций.

Українському вояцтву не було однак відомо, що в Правлінні III Райху усе спинилося на грані провалу. Не тільки міністерства закордонних справ, господарські централі і поліція перестали зві-

²⁵ US Military Tribunals, No. 3040.

²⁶ Lagebesprechungen, ст. 278 і даліші.

тувати Гітлерові, але теж мілітарні штаби передавали неправдиві звіти. Доказом може бути нарада з Гітлером у Головній Ставці 23 березня 1945-го р.:

Гітлер: — Не знаємо, що довкруги діється. Чую тепер вперше на мое здивування що нагло появляється якась українська дивізія. Про цю українську СС-дивізію я взагалі нічого не знат.

Геглер: — Вона існує вже давно.

Гітлер: — Але в наших нарадах її не згадували ніколи. Або може не пригадуєте собі?

Геглер: — Ні. Я не пригадую собі.

Гітлер: — Можливо, що доповідали мені перед довгим-довгим часом, не знаю. Яка сильна ця українська дивізія?

Геглер: — Я це стверджу.

Гітлер: — Або це з'єднання певне, або непевне. Я нині не можу творити в Німеччині з'єднання, бо не маю зброї. Це божевілля, коли я даю зброю українському з'єднанню, яке не є певним. Я припускаю, що вона знаменito узбрюна, краще як більшість німецьких дивізій...²⁷

Гітлер: — А що є з, так званою, галицькою дивізією, чи вона тотожна з українською дивізією?

Боргман: — Не можу сказати.

Гітлер: — Чую ще постійно про галицьку дивізію. Чи вона тотожна з українською? Якщо вона складається з австрійських русинів, не можна нічого кращого зробити, як негайно відібрати її зброю. Австрійські русини були пацифістами. Вони були вівці, а не вовки. Вони були вже в австрійській армії слабі. Чи українська дивізія тотожна з галицькою?

Геглер: — Ні, галицька це 30-та, українська 14-та. Трицята є в стані відсвіження, здається на Словаччині.

Гітлер: — Де вона воювала?

Гіглер: — Галицька тридцята була на фронті коло Тарнова, від того часу не воювала.

Де Майцієр: — Воювала в складі Першої Панцерної Армії в боях коло Львова. Мені здається, що її окружили з XIII-тим корпусом і вона вернулася тільки частинно. Від того часу, здається мені, вона не воювала.

²⁷ *Lagebesprechungen*, ст. 345 і даліші.

Гітлер: — І від того часу постійно у відпочинку... Чи має зброю?²⁸

Геглер: — Українська Дивізія повинна мати 11.000 воїнів, а має 14.000.

Гітлер: — Чому має більше, як повинна мати?

Геглер: — Правдоподібно мали так багато рекрутів, що включили їх до дивізії.

На запит Гітлера учасник наради подає кількість зброї у дивізії. Гітлер зіротований каже, що тією кількістю міг би узброгіти дві німецькі дивізії.

Геглер: — Дивізія віддала велику частину зброї для 18-тої СС.²⁹

Гітлер: — Я мушу тепер знати, яку вартість вони мають. Я хочу завтра вранці негайно говорити з райхсфюрером!³⁰

VI

Поляки прийняли вістку про творення української дивізії різно. Польська суспільність беззастережно вважала Галичину за територію польської держави, а українців, жителів цієї території, підданими, яким не належалися ніякі національні права, а тим більше творення мілітарної сили в будьякій формі. Польська вулиця вважала кожну вимогу українців неоправданими претенсіями, до яких вони не мали ніякого права. В понятті пересічного поляка в тих роках існував погляд, який можна окреслити такими словами: німці перемогли нас, щож, ми були слабші; але українці не мають ніяких прав до зброї, тому українське збройне підпілля,

²⁸ Я пропускаю розмови, що не відносяться до нашої теми. Хочу звернути увагу на фальшиві інформації Геглера: тридцята дивізія, силою дещо скріпленою полку була білоруська. Спочатку її називали російською ч. 2.

Гітлер затвердив Дивізію «Галичина» перед Гіммлером, мусів теж затвердити зміну назви на «українську», бо про таку небезпечну для расової доктрини назву ніхто не взяв би на себе риску не повідомити Гітлера. Галицькі українці під Австрією були в боях відомі з хоробрости. Галицькі полки називали «тирольцями сходу». А що тогочасні русини були пацифістами, то, на жаль, відповідає правді.

Гітлер був поранений у атенраті 20-го липня від вибуху на цілому тілі, позатим хворів на недугу Паркінзона, тоді ще невилічиму.

²⁹ Дивізія не віддала ніякої зброї іншій формaciї. Прийшов правда наказ передати зброю, але не було як і чим і не знати кому.

³⁰ З Гіммлером.

а зокрема нормальна військова формація, це бунт невольника і більше зло ніж німецька окупація.

В такому ставленні справи відогравали ролю різні чинники, про які тут не приходиться говорити, але на які треба звернути увагу: це ворожа пропаганда, частинно німецька з політики « ді-віде ет імпера », а головно імперіяльна російська, байдуже царська чи комуністична.

Проте треба рахуватися не з голосами юрби, а з думкою польських провідних людей, з їхнім розумінням інтересів польського народу та із ставленням до нас згідно з тим інтересом. Як приклад хочу подати призабутий голос визначного колишнього польського журналіста, полк. І. Матушевського, з його публікації в 1945 р. в Єрусалимі.³¹ Він пише про українців у колишній Польщі ось так (ст. 10):

« В українській суспільності були, як у кожній вільній суспільності, різні погляди: пропольські, пронімецькі. Але поглядів проросійських насправді ніколи не було. За царських часів була це групка — яка сотня осіб. Перед советською окупацією були це нечисленні комуністи. Під час советської окупації вони проторезіли. Після окупації залишився страх і ненависть до Росії. Той страх і та ненависть кажуть нині українцям збройтися для спротиву советським військам.

« А ось малий факт, про який забувають редактори американських газет, хоч його знають. Кілька дивізій українських добровольців станули восени 1943 р. при боці німецької армії для оборони перед советським наїздом. Це не шпилька, щоб її переочити. Не добре взагалі переочувати шпильок, вони колять. Слід чесно ствердити, що українська суспільність у східній Малопольщі, згідно з вістками, які доходять звідтам, не є сьогодні пронімецька, ані тим більше прогітлерівська. Так як не є пронімецькою, ні прогітлерівською Литва, Лотва, чи Естонія, де заходять анальгічні процеси. То правда, що в українській суспільності в східній Малопольщі існував сильний пронімецький рух. Існував аж до німецької окупації. Після того всі українські надії завели. Німці, як і большевики, розпочали своє панування від розстрілів. Одним із перших засуджених був Бандера, найбільш енергійний після Коноval'ця провідник тієї частини української суспільності, яка

³¹ Ігнаци Матушевський, *Ганьба альбо хвалі*, Єрозоліма 1945. У цій брошурі є декілька неточних вісток, яких не справляю, бо їх читач і так пізнає.

думала, що можна співпрацювати з німцями, а не тільки вислуговуватися. Та екзекуція була символічна, означала, що німці задумують тільки панувати. Тому німецька окупація знищила в українській суспільності пронімецькі рухи, так як совєтська окупація знищила незамітні осередки комуністичних впливів. Тому німці втратили на теренах Малопольщі всяку поважнішу підпору серед українців. Знайшлася, річ ясна, невелика кількість пахолків, які, за заплатою, займалися арештами, вбивствами, грабежами та гнобленням поляків і жидів. Але впродовж цілого 1942 року українська суспільність, як цілість, не йшла на співпрацю з німцями. А навіть до польської партизанки на тих теренах почала долучуватися партизанка українська, зложена з елементів колись найбільше протипольських і пронімецьких. Спільна недоля і спільна боротьба під першою і другою окупацією вчинила багато для справжнього зближення поляків і українців, спільних господарів тієї землі.

«Але становище змінилося радикально, коли в 1943 р. мартово другого наїзду советів почало наблизатися. В серпні 1943 р. почалася поважна співпраця військова між українцями і німцями. Ось аргументи, якими українці оправдують конечність військової співпраці з німцями. Ті аргументи передали українці представникам польського підпільного руху, які старалися протидіяти тій співпраці. Скорочую і подаю їх можливо найвірніше:

«Ви, поляки, всі не згинете на випадок совєтського наїзду. Ви союзники, яких Англія і Америка не зможуть зовсім залишити, не наражуючися на ганьбу. Маєте на що числити, хоч інша справа, чи ваш рахунок здійсниться. Але ми, українці, на випадок совєтського наїзду, згинемо остаточно і раз на завжди. Единий осередок розвою культури і політичної думки був у Польщі. Ми нарікали, що даете нам замало свободи, однак це була свобода. Совети — це навіть не неволя, це смерть. Вимога советів прилучити до Росії східну Малопольщу необґрунтована ніяким історичним аргументом, ні етнографічним, має, в нашому переконанні, на меті передусім раз на завжди скінчити з українцями і Україною. Скінчити ножем і шибеницею. Не маємо вибору. Жде нас або смерть зарізуваних баранів, або смерть у боротьбі. Воліємо боротьбу. Ознакою того, що жде українців у Малопольщі, є поступовання Росії в Україні. Там перед війною вирізали цілу інтелігенцію, всіх, хто прагнув хоч би культурної автономії. Нині поступовання виглядає так, начеб ішлося про винищенння цілого українського племені. Екзекуції рахують на мільйони.

« Ми змушені до співпраці з німцями. Головно тому, що ви, поляки, як виглядає, не спроможні, хоч маєте союз з Англією й Америкою, вимагати, щоб совети не поступали на польських землях, як найжорстокіші варварські окупанти.

« Отже не думайте, що співпрацюємо з німцями для німецької перемоги. Просто не хочемо, щоб перемога Англії, Америки, Польщі над Гітлером застала нас у могилах. Тому будемо боронитися ».

Коли творилася Дивізія « Галичина » в Україні по другій стороні фронту не багато знали про неї. Пізніше ширше розійшлася вістка про Власова і його збройні формaciї. Більше можна було довідатися з польської газети « Вольна Польща », видання Союзу Польських Патріотів у Москві, яку редактувалася Ванда Васілевська. Відомий львівський журналіст Галан, що був на службі большевиків і жив тоді у Москві, написав в тій газеті кілька статей звернених проти українських націоналістів.

Полк. Михайло Курах був у той час на засланні, але в 1944 р. мав змогу стрічатися з поляками і читати згаданий орган « Вольна Польща ». М. Курах описав те, що до нього доходило про Дивізію від людей і з польської преси, у дивізійних « Вісٹях », що виходили в Мюнхені. Нередаємо в скороченні його статтю:³²

Із статей Галана можна було довідатися, що Дивізія « Галичина » є зав'язком української армії, яку спільно з німцями творили колишні старшини УСС і СС. У Львові відбулася перша дефіляда перед полк. А. Мельником, який став командиром усіх націоналістичних формаций. Автор Галан згадував відомих українських старшин з визвольних воєн які організували Дивізію. Це переважно прізвища членів Військової Управи. Скорі ці статті перестали появлятися.

Далі Курах реферує статтю Бажана у газеті *За Радянську Україну* п.н. « Жовтоблакитна сволоч мобілізується ». Каже теж, що на фронті з'явилися урядові інструкції, в яких говорилося про УПА і Дивізію « Галичина » особливо небезпечну тим, що старшинами у ній є петлюрівські офіцери, досвідчені в боях з большевиками. Звертали теж увагу, щоб інфільтрувати обидві формaciї, які спільно діють і тим самим мають успіхи.

Додає, що польська дивізія ім. Косцюшко творилася приспішено саме в тому самому часі, мабуть, для противаги Дивізії « Га-

³² *Вісті* ч. 91'1959: М. Курах, *Українська Дивізія « Галичина » в насвітленні большевицької пропаганди*, стор. 68-71.

личина ». Тоді з'явилися статті Ванди Васілевської про те, що потрібно творити польське військо і Польську Демократичну Республіку. Вона наводила, що саме українські націоналісти договорилися з німцями в справі творення військових формаций для спільної боротьби проти СССР. На землях занятих ще німцями твориться українська армія, яка вже начисляє чверть міліона вояків. В ту армію включилися такі організації молоді: «Луги» під проводом полк. армії УНР Дацкевича, «Соколи» під проводом сотника УНР М. Хроновського і «Орли» під проводом пор. Юрія Крохмалюка. В цю армію набирають полонених українців і якщо б ті пляни вдалися, то це була б сила, яка загрожувала б не тільки СССР але і демократичній Польщі. Тому треба творити свою польську силу і бути готовим на несподіванки із сторони буржуазних націоналістів. На кінець пише, що після війни рознеслися чутки, що дивізійники воюють в рядах УПА, зосібна в Карпатах. Стільки Курас.

Вояцька доля членів I УД УНА не була легка, але треба призвати, що західні Альянти провірили, для якої мети створилася Дивізія «Галичина» і визнали, що вона боролася за свободу українського народу. Президент Айзенгавер заявив після свого вибору на президента ЗСА:

« Я в повні розумію духове наставлення Вашого Братства, що завзято воювало за високі ідеали свободи і незалежності з ворогом, який загрожує сьогодні цілому світові. В час виконування моїх обов'язків буду старатися сприяти осягненню у всьому світі тих ідеалів, за які боролися ви і ваш народ ».

Вадим Чечва

МАНДРІВКА ПАЛОМНИКА ПО СВЯТІЙ ЗЕМЛІ...

Очі християнського світу тривожно звернені на св. Землю. Звернені тому, що там і досі не устав рокіт гармат, торохтіння скорострілів і пошум турбоактивних літаків. Світовий юдаїзм змагається з розпорощеним і несконсолідованим арабським світом. Змаг нерівний, але успішний для жидів. Ця маленька, чи не наймолодша держава світу, звана сьогодні Ізраїль, бореться на життя і смерть та зубами й кигтями обстоює своє право на існування. Нам християнам не може бути байдуже як вирішиться остаточно спір за Святу Землю та хто буде володарем колиски християнства. Нам не байдуже, що станеться з тисячами історичних пам'яток дорогих кожному з нас. Багатство християнських реліквій таке велике, що годі пройти мимо них, не відмітивши їх, і тому то автор цих спогадів ділиться своїми враженнями з читачами.

Свята земля

Це мала країна на Близькому Сході з двомільйонним населенням. Клімат країни середземноморський, хоч місцями переходить у півпустинну полосу. Колись країна була багата та родюча, в дану ж пору, після занепаду її здичіння, жиди приводять її до ладу. Населення займається управою пардесів — помаранчевих та грейпфрутових садів, виноградників та морелевих угідь. Місцями, зокрема в мегідській долині, управляють збіжжя. Промисел теж потужно розростається, набирає світового значення гайфський порт та розбудовується яфський. У Палестині чи радше Ізраїлеві введено одну з найкращих у світі наводнюючу систему. Жиди-хлібороби користуються наймодернішими хліборобськими машинами, знову ж араби ведуть передпотопову господарку.

Між жидами й арабами ведеться відвічний антагонізм. Засоби боротьби теж нерівні. Жиди користуються модерною зброяєю, стратегією і тактикою, а араби живуть примітивно, озброєні примітивно, а зброя достарчена советами нікудишня. Правда, араби до фанатизму героїчні, та голіруч проти модерної зброй не встоїш. Християнське населення країни не користується спеціальними симпатіями ані в арабів-мусулман ані в жидів. Чимало старих російських емігрантів були змушені прийняти юдаїзм. Їх тут називають «герами». У часі перебування в Палестині польського населення, пов'язаного з армією Андерса, жидівське підпілля замордувало двадцять п'ять поляків, а в тому і двох свідомих українців — Михайла Кліщука, українського діяча, та волиняка-хлібороба Миколу Коляду.

Змаг за володіння Палестиною річ не нова. Віками ведеться боротьба за цю ключеву позицію на Близькому Сході. По упадку Риму і Візантії Святу Землю заливає мусулманська потопа. Їх же знову розторочують хрестоносні лицарі. Після цього приходить занепад і турецьке володіння. Йому на зміну приходить британська влада. Вкінці знову знялася зірка Давида і постала держава жидівського народу — Ізраїль.

Усі зусилля визнавців Мойсея скеровані на зміцнення їхньої молодої держави. Вічна загроза і постійні сутички з панарабським світом наказують їм бути в постійному поготівлі. Проявляється недостача житлових будинків, харчів, медикаментів, текстилів, технічного знаряддя, зброї тощо. Уряд Ізраїля доволі успішно, при допомозі світового жидівства, поборює всі ці недостачі і наладжує умовини нормального життя. Після двох тисячеліть сумерку жидівська держава — дійсність.

Єрусалим

Перші враження людини бувають найтриваліші, тому говоритиму про це місто на основі моїх нотаток з першої поїздки. У Єрусалим в'їдимо т.зв. Апостольськими Воротами, минаємо спіральні закрути Сім Сестер і тут уже як на долоні видно розкинений на узгір'ях город. Зір з насолодою впоюється величчю та масстатичністю цієї чудової картини. Стрілою в'յутися в гору вежі, блисіть у соняшнім промінні бані церков. Над усім панує ліс золотих хрестів. Здаля приковує увагу базиліка Гробу Господнього. Цю святиню побудувала візантійська імператорка Олена та її син Ко-

стянтин у 336 р. Знову ж у 736 р. її зруйнували перси і відновлено її щойно в 820 р. Після цього храм знищив вогонь у 936 та 969 рр. Візантійський імператор Михайло IV реставрував базиліку в 1037 р., а дещо добудували після цього хрестоносці. Року 1244 церкву зруйнували мусулмани. Приходять повільні роки відбудови та знову нещастя: вогонь в 1808 р. приносить страшне знищенння.

У наші дні храм вимагає відбудови, і то основної. В часі моєго побуту в св. Землі він увесь був обложений дерев'яними та заливними в'язаннями і підпорами. Греки та вірмени ще в 1810 р. заложили окремий фонд для віднови базиліки, але відповідної суми гроша й досі не зібрано. Базиліка Гробу Господнього заслуговує на увагу тим, що вона в дослівному значенні католицька свята. Тут не тільки один народ чи одне віровизнання служить Богу, але всі народи, всі християни. У тому одному храмі мають свої святыни християни латинського обряду і православні — греки, вірмени, копти і сирійці. До найзамітніших пам'яток базиліки враховуємо: Камінь миропомазання, Голготу, Живоносний Гріб Спасителя, Соборний храм воскресіння, місце віднайдення св. Хреста, тюрму Христа та кілька менших пам'яток, як ось місце перебування Діви Марії в часі смерти Христа, місце мученика — сотника Лонгіна, місце поділу риз Христових і місце, де Христові вłożено терновий вінець на скроні.

Базиліка Гробу Господнього являється другою найстаршою після базиліки Народження у Вифлеємі. В базиліці Гробу Господнього мають свої пам'ятки всі християнські народи світу. Українці мають тут чудової роботи срібну плиту-антимінс, дар гетьмана Івана Мазепи, яку чомусь називають плащаницею. Кажуть, що десь тут є теж дар гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного — прекрасний, дорогоцінний хрест та його я не бачив.

Другим з черги, величавим храмом, за віком — третім, чи слиться церква св. Анни. Її теж не однократно нищено, але завжди відновлювано. У наші дні храм належить греко-католикам — оо. Білим. Тут знаходиться, відома з біблії Бетсаїда — Овеча купіль. Поверх сотні написів в різних мовах прикрашують це місце. Була тут і цитата «в рутенській мові» замінена опісля на літературну українську мову, в січні 1948 р. Храм св. Анни має чудовий вигляд. В підземеллях є кілька крипт: п'ять ганків Овечої купелі, житло преподобних Йоакима й Анни, каплиця народження Пречистої Діви Марії та ін. В каплиці народження Пречистої є чимало пам'яткових таблиць, а між ними і від українців, жовнірів польської армії на Близькому Сході, вмурована о. Порфіром Си-

ваком, ЧСВВ, і автором цих рядків. Нашу мarmурову плиту вмурено в листопаді 1943 р. Цікаве те, що після цього поляки вмурували і свою таблицю, а навіть о. Петрушка (який остався там і досі та випрошує пожертви від українських паломників) оспорював наше місце, домагаючися в оо. Білих пересунути нашу таблицю в кут. Оо. Білі на це не погодилися але дозволили їм вмурувати їхнього орла й напис в іншому місці, щоб подальше від гайдамаків...

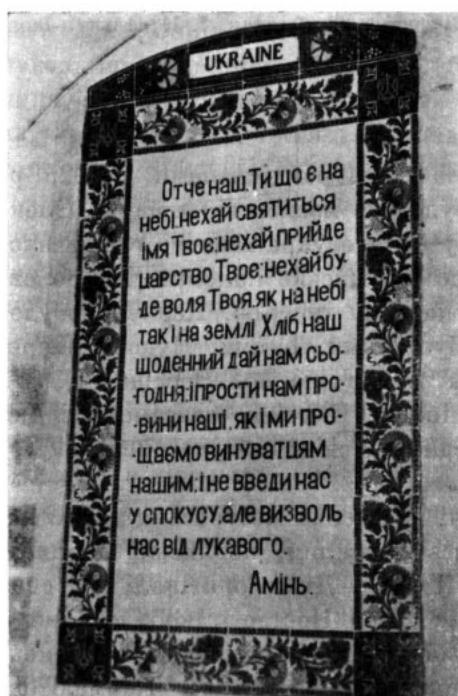
Третьюю святынею являється церква сестер Сіону Екце Гомо. Вона побудована на тому місці, де колись римські жовніри кидали жереб — хто виграс кирею Христа.

Грець мають під своєю опікою чудову каплицю св. Вероніки.

Вірмени мають манастир і чудову церкву св. Якова сина Заведея.

Заслуговує теж на увагу дім Каяфи. Тут показують камінь, що його відсунув янгол з Гробу Господнього. Показують теж місце агонії Христа.

Дуже цікава Гетсиманія-оливний город із прастарими деревами, між якими мабуть Христос молився. Гетсиманська базиліка

Молитва «Отче наш» українською мовою в церкві в Єрусалимі.

Чільніші представники Української Палестинської Громади в дні посвячення пам'яткової таблиці «Отче наш», 6 жовтня 1947 р. і-й ряд з-ліва на-право: М. Івашкевич, П. Базилевський, о. В. Фляк, О. Пожар, М. Михайлів. – 2-ий ряд: Т. Ковальський, П. Пилип'як, Р. Глувко, В. Луців, Б. Обезюк, М. Щур, М. Кліщук. – 3-ий ряд: М. Гоголь, І. Кравчина, Т. Фодчук, І. Ковальчук-Ізовський.

це прекрасна свяting побудована оо. Францісканами в 1925 р.

Церква Марії Магдалини побудована московським царем Олександром III в 1888 р. Без сумніву немало українського гроша вłożено в цю будову. Відомо ж, що українське паломництво до св. Землі мало перше місце на всю царську імперію. Церква побудована в московському стилі з цибулястими банями. Чудову запрестольну ікону малював славний маляр-мистець Верещагін. Під його ж наглядом виконано всі ікони. Парохом згаданої церкви був у той час о. архимандрит Серафим, свідомий українець із Волині, що помер у 1949 р.

На Оливній Горі впадає в очі височення московська дзвіниця, звідки мов на долоні видно увесь Єрусалим, поблизькі околиці, а навіть Мертве Море та річку Йордан. Дуже оригінальною свяtingою на Оливній Горі є собор «Патер Ностер», побудований в 330 р. імператоркою Оленою. Сьогодні проводять основну реконструкцію цього храму. При церкві є монастир сс. Кармеліток.

У самому храмі вмуровано приблизно пів сотні « Отченашів » у різних мовах зложених із випалених керамічних плиток. Я був ініціатором українського, і спільно з Українською Палестинською Громадою та за підтримкою Кир Івана Бучка з Риму, вмуровано там і нашу молитву в серпні 1948 р.

Годі поминути Хресний шлях Спасителя – Вія Долороза, що тягнеться від дому Пилата на Голготу, і Йосафатову долину з великим жидівським кладовищем. У Єрусалимі є чимало християнських, жидівських та мусулманських релігійних та історичних пам'яток. Навіть, щоб лише перелічити їх, це заняло б надто багато місця.

Вифлеєм

З Єрусалиму до Вифлеєму не більше двох годин ходу. Ідеться вниз до Гіганського вододілу, а там — звертається на вифлеємський шлях. По дорозі минаємо Гору Злої Ради, де сатана спокушував Христа. Тут починається рівнина. На ліво розкинулися Юдейські гори, а напереді височіє гора пророка Іллі. В одному місці при дорозі росте старезне дерево, під яким мала відпочивати Діва Марія, ідучи з Вифлеєму в Єрусалим. Ще далі розкинувся монастир пророка Іллі й багата в історичні пам'ятки околиця. По п'ятнадцяти хвилинах ходу видно гробницю дружини патріарха Якова – Рахилі. На ліво від Вифлеємської гори пnieться гора царя Давида. Тут була його палата.

Вифлеєм у перекладі на нашу мову значить Дім хліба. Він розкинений на двох узгір'ях, східньому та західньому. Місто потапає у виноградниках та оливкових садах. Вифлеєм — одне з найславніших міст світу. Не зважаючи на старовинність і небуденну славу, він завжди був тільки містечком. Правда, Вифлеєм визначався славними людьми. Звідсіля походить цар Давид і тому його називають містом царя Давида. Будучи близьким сусідом Єрусалиму, Вифлеєм ділив на протязі історії його долю і недолю. Славним став з тієї пори, коли то над убогою стасінкою засяла чарівна зірка, а янголи сповістили світові: « Слава во вишніх Богу, а на землі мир во чловіціх благоволеніє ».

Почався новий період Вифлеєму. Він став близьким і дорогим християнам усього світу. Правда, над ним нераз знімалися бурі й негоди. Він перетривав наїзд арабів, персів, турків, що залишали по собі тільки згарища та руїни. Візантійські імператори

не жаліли грошей на відбудову Вифлеєму та на оздобу його храмів.

Вже в шостому столітті паломники описують Вифлеєм як багате і квітуче місто. В 1099 р. його сильно знищили і пограбували сарацини. До ще більшого знищення дійшло в половині XV ст. Тепер Вифлеєм налічує біля 20.000 мешканців. Жителі міста відомі зі свого бунтарства та вайовничості. Очевидно в наші дні все тут змінилося. Більшість арабського населення християні-католики та православні. Занімалися вони хліборобством. Плекають чудові виноградники. Вони відомі зі своїх чудових кустарників виробів. На увагу заслуговують їхні вироби з оливкового дерева — різьби та скриночки інкрустовані перламутром та мідлю і сріблом. Вифлеєм найбагатше місто серед інших міст св. Землі. Яка ситуація там в дану пору, скільки арабів осталося, а скільки емігрувало по їхній програмі — важко сказати. В кожному випадкові тут колись продуковано збіжжя, оливкову олію, овочі та високоякісні вина. Сам вигляд міста мільй та привітний.

Найстаршим храмом святої землі являється церква Христового Різдва. Біля церкви розкинувся монастир, обведений грубезними та високими мурами; його головна брама була замурована; хрестоносці залишили тільки малі ворітця. У середньовіччі тут хоронилися перед ворогами міщани й залога. Вифлеємська свяตиня — одна з найбільших у св. Землі. Побудований над печерою, де народився Христос, імператорка Олена побудувала престол, а оздобив його імператор Костянтин Великий у 330 р. Будову закінчив імператор Юстиніян у 560-их рр. Цей храм це чудовий архітектурний твір. Всередині розміщено 46 колон у коринтському стилі. Праворуч від входу уміщена старинна восьмигранна хрестильниця побудована з цінних мраморних плит. Не зважаючи на безчисленні ворожі напади, святиня збережена в доволі доброму стані. Обабіч престолу розкинено по 15 ступенів, що ведуть у пічеру народження Ісуса Христа. Печера довга на 120 м. широка на 4 м. і висока на 3 м. Місце народження Ісуса зазначено великою срібною зіркою з написом у латинській мові: «Тут народився Ісус Христос від Діви Марії». Над зіркою півколом уміщена мармурова плита — престол для св. Літургії. В печері розміщено чимало цінних мистецьких лямпад. Тут десь є — ми довго гляділи, але важко було розпізнати — лямпада паломника з України із іменем Даниила, який молився колись на цьому місці за землю українську та її володарів...

Кілька кроків даліше є печера, де були ясла. Тут мудреці зі Сходу поклонилися Ісусові та зложили багаті дари. З печерою

народження сполучені інші печери: печера Йосипа (тут янгол велів їому тікати до Єгипту), печера замордованих Іродом діток та інші.

У Вифлеемі варто оглянути гарний католицький та вірменський-православний монастири. Вельми цікава Молочна печера Богоматері. Згідно з легендою саме тут мала скриватися Пречиста Діва Марія з дитятком в часі Іродового переслідування. Тут вона кормила немовля своєю груддю і кілька краплин молока впalo на скалу і тому вона така біла...

Назарет

В Галилеї розкинулося мале квітуче містечко Назарет. Має воно понад 22.000 населення. Назаретянки відомі на всю Палестину зі своєї краси. Місто розташоване на перехресті головних шляхів св. Землі. Околиця Назарету дуже врожайна, а оточують її узгір'я покриті виноградниками та фіговими деревами. На найвищому узгір'ї є Назарет. Містечко і кожна п'ядь землі мають свою багату історію. Містечко положене між двома хребтами узгір'я й потапає в зелені виноградників. Населення переважно християнське. Здебільша жили тут католики — за часів Костянтина Великого жидам забороняли тут жити. До 1948 р. не було їх тут зовсім.

Назарет повністю перейшов в історію й вкрився славою щойно з моментом туземного життя Христа, зокрема його юнацьких літ, проведених у рідному домі. У назаретській синагозі вперше навчав Ісус, вводячи в подив книжників та фарисеїв.

На місці кринички, де архангел Гавриїл передав Марії « благу вість », Костянтин Великий побудував був базиліку, та ворожі наїзди зруйнували її; щойно в новіших часах побудовано новий храм Благовіщення на руїнах старого. Існує два перекази про те, де жив Христос з батьками та про місце « благої вісті ». Католики кажуть, що архангел Гавриїл явився Пречистій в убогій хатині Йосипа Обручника при самому в'їзді в місто і тут побудовано францісканський монастир. Будівля походить з XVIII ст. Монастир огорожений високим кам'яним муром, а гордістю ченців францісканів — їхня чудова церква ім. Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Від головного престолу арх. Гавриїла сходять униз мармурові східці, що ведуть до каплиці цього ж імені. Тут уміщені два престоли — праворуч св. Йоакима, а ліворуч арх. Гавриїла.

Інші східці ведуть до печери, де є каплиця Благовіщення. На ліво від входу видно дві колони; права відмічає місце звідкіля архангел привітав Пресвяту Діву словами: « Вітаю Тебе, Благодатная, Господь з Тобою! », а ліва — тут стола Діва Марія кажучи: « Я ж слуга Господня: нехай буде зі мною згідно зі словом Твоїм! » Напроти входу є престіл, а на престолі напис латиною: « Тут слово стало тілом ». Направо вхід у півкруглу каплицю Йосипа Обручника. Звідси можна зійти східцями до монастиря. На монастирському подвір'ї є заглибина в скалі і згідно з переказом тут мала бути кухня Матері Божої.

Православні твердять, що архангел явився Діві Марії і благовістив їй про народження Ісуса біля струмочка, звідкіля й до сьогодні назаретяни черпають воду. Цей струмок випливає у грецькому кварталі, а біля нього побудована православна церква Благовіщення і монастир арх. Гавриїла. Церква доволі скромна назовні, але чудова внутрі. Вода із струмочка тече на південь від монастиря до криниці Діви Марії. Це доволі великий збірник води у виді саркофагу з мармуру.

На північ від католицького монастиря, в магометанській дільниці, на огороженій площі вибудувана греко-католицька каплиця. Тут, згідно з легендою, була столярня Йосипа. Ще й сьогодні показують залишки з цієї будівлі кам'яний стовп тощо. На запрестольній іконі бачимо Ісуса, що помагає в праці Йосипові.

Ще даліше, на північний захід, є церква ливанських християн-маронітів. Церква побудована на місці старинної синагоги, в якій проповідував малий Ісус. Він об'ясняв книжникам пророцтво Ісаї, що відносилося до нього. Обурені жиди вивели його за город і хотіли скинути з гори у пропасть та обезброєні його мудрістю і маєстатом не наважилися поповнити злочину. Ця гора є на південь від Назарету і там побудовано гарний православний храм. Розкинені навколо старовинні розвалини кажуть додумуватися, що саме тут простягався древній город. На південний схід від церкви маронітів побудована католицька каплиця, де зберігається великий плоский камінь, званий трапезою Христа. Кажуть, що він служив за стіл в часі перебування Христа з апостолами в Назареті.

Іншою дорогоцінною пам'яткою каплиці є ікона Христа природної величини. Назаретанці кажуть, що це є копія ікони принесеної апостолом Тадеєм едеському цареві Авгареві.

Назарет, як і всі інші міста Святої Землі має свою багату історію. У 1110 р. місто здобув Танкрид. У 1117 р. його завойовує султан Салядин. Опісля воно припало хрестоносцям. У 1250 р.

сюди приїхав і оглядав історичні пам'ятки французький король Людвіг Святий. У 1263 р. мамелюки Бейбара захопили і зруйнували місто, вимордували населення і понищили реліквії. У всякого хто побував у Назареті назавжди залишаються милі спомини про це містечко. Зокрема нам, українцям, впадають в очі вишивки місцевих арабок такі схожі на наші. До речі, після війни тут уфундовано українську місійну станицю.

Ріка Йордан і Мертвє Море

Йордан — це головна річка в св. Землі. Вона випливає в Гермоні і впадає в Мертвє Море. Ріка має 320 км. довжини. Виїхавши з Юдейських гір, перед нашими очима являється чудова картина. Праворуч блищить, мов зачароване, Мертвє Море, а ліворуч посеред олеандрових қущів та помаранчєвих і пальмових гаїв в'ється свята ріка-Йордан. З Ерихону веде бічна доріжка до ріки. Ріка творить тут три ручай звані Пансада, Дан і Хасвей. Біля озера Самахотініс вони зливаються в одне русло. Дещо нижче Йордан творить Тиберіядське озеро; випливаючи з нього і єднаючися з іншими допливами, він пливе широкою долиною Ельгор, а вкінці впадає в Мертвє море.

З Йордану пророк Ілля вознісся на вогненному возі на небо. Тут пророк Єлісей свиткою Іллі розділив води і сухою ногою перейшов на другу сторону. Звідсіля пролунав голос Предтечі: « Го туйте дорогу Господеві, рівняйте йому стежки! » Вкінці тут же Іван хрестив Ісуса Христа. Легенда каже, що місце хрещення Ісуса находитися недалеко теперішнього монастиря св. Йоана Предтечі. Сmak йорданської води дуже присмий і тому всі паломники завжди беруть із собою йорданську воду. Води річки багаті в рибу.

Потойбіч Йордану є Віфавара, де колись Іван Хреститель хрестив маси народу з Юдеї та Галилеї.

Монастир і святиню біля Йордану в честь Пресвятої Трійці і Івана Предтечі побудовано в 326-366 рр. над печерою, в якій жив Іван Предтеча. Імператор Юстиніян прикрасив цей храм, побудував кілька домів і чудову велику фонтану. В VI ст., в часі землетрусу, монастир був зруйнований. Його відновив Емануїл Багрянородний, прикрашуючи його золотою мозаїкою. Різні напади довели його знову до руїни і в XV ст. він був майже в цілковитій руїні. Православне Святогробське братство занялося реконструкцією монастиря і вкінці його відбудувало.

На південний захід від Мертвого моря розкинувся над Йор-

даном інший монастир — св. Гарасима. Біля цього монастиря є чудова оаза покрита цитриновими, гранатовими, фіговими та іншими садами. Ця оаза серед голої, безводної пустині має ручай, який згідно з переказом, постав на молитовні благання Сабадіона, учня Єроніма. Потойбіч Йордану показують ще криницю, дуже багату в воду, де, як сказано в легенді, священики перед вавилонською неволею сковали святий вогонь з Єрусалимського храму. Ця криниця має назву Йова Терпеливого. В надйорданській пустині і серед скал є багато печер де колись жили схимники та затворники і саме тут знайдено багато древніх рукописів. Тут кожна печера, скала чи ручай мають свою історію і цілу низку переказів. Розвалини та останки зруйнованих храмів чи монастирів свідчать про те, що тут колись кипіло буйне життя.

З Йордану переходимо до Мертвого моря. Вид його пригноблюючий і наповняє жахом, пригадуючи оту страшну Господню кару на міста Содому та Гомору. Трудно й повірити, що тут колись цвіло життя, що тут були чудові міста, Величезні, дикі й нагі гори зі сходу і заходу ще збільшують понурий вид. Дно Мертвого моря покрите асфальтом, що в наслідок вульканічного кипіння випливав наверх і, охолоджений водою, пливав на поверхні. Поверхня Мертвого моря має 915 кв. км. Його води мають 26 відсотків солі. Води озера без відливу, і тому тут ніщо не може жити. При купанні у Мертвому морю людина не потапає, лише голова йде вниз а ноги вгору. Спершу мені було дивно, я борсався у воді, часто захлинявся соленою водою, та опісля привик...

На південно-східному березі Мертвого моря ростуть дивні дерева. Овочі тих дерев, що їх називають «содомськими яблуками», похожі на яблука з України і ростуть по кілька разом. В середині вони порожні. Під легким натиском тріскаються; у руці залишається лушпиння і шовкові волокна або пилок. По цій же стороні Мертвого моря є містечко Сигор або Загора, де, як сказано в біблії, скривався Лот під час катастрофи Содоми і Гомори. Тепер жида побудували над Мертвим морем хемічні фабрики, які приносять їм колосальні доходи. Тут аж до смерти працював б. старшина У.Н.Р. (пражан) інж. Ол. Пожар.

На шляху між Єрусалимом а Тель-Авівом

Виїхавши з Єрусалиму, перед нашими очима простягається чудовий вид на Юдейські гори. Здалеку майоріє гірський мечет, немов вірлинє гніздо, Самві древня Мізра з гробом пророка Са-

муїла. Дальше видно руїни старинної твердині з гасмонейських часів. Ще дальше, в Юдейських горах, стрінemo руїни колишнього жіночого монастиря. В долині Кірят Анавім є один з найстарших жидівських кібуців, і саме тут я пробув шість місяців, укриваючися перед андерсівською розвідкою, після утечі з Нової Берези Картузької — Лятурну біля Єрусалиму. Ідемо ще вище в гори і тут ліворуч оглядаємо романтичну арабську оселю Абу Гош, славну зі своїх шейхів, які володіли околицею в минулому столітті. В долині розкинувся французький монастир із чудовою церквою з христоносних часів. Шлях підноситься вгору знову й перед нашими очима видніє монументальна різьба Матері Божої, уміщеної на вежі жіночого монастиря в Кірят Ерім.

Легенда переповідає, що тут переховувано арку миру в часі філістимської навали. На половині дороги, між Єрусалимом і Тель-Авівом, побудована мальовнича башта турецьких вартівників, що берегли шляхів перед розбійниками. Це остання з шіснадцяти башт у всій Палестині. Ліворуч села Ел Кубаб відно мале узгір'я Гезер, де колись була славна твердиня, яку фараон подавав у придане своїй дочці, як вона вийшла за Соломона.

Дорога знову підноситься вгору і здалека серед лісу, видніють руїни з христоносних часів. Це Лятурнъ. На західному узбіччю лежить монастир і винниці оо. Трапістів (скрізь відомі іх літургійні вина та вироби сиру). Їхній настоятель написав мені на карточці, що серед них є один монах-українець, але, не зважаючи на мої благання, не хотів мене з ним запізннати. Як згадано Лятурнъ відомий ще й тому, що тут Андерс створив концентраційний табір, де було чимало українців. Про моральні та фізичні знушення, про те скільки наших братів стратило тут здоров'я, а то й життя, розкажу на іншому місці.

З Лятурнія швидко приїздимо в Рамлег — єдине, арабами побудоване місто. На увагу заслуговують цікаві мечеті, а зокрема найбільший з них, що колись був церквою христоносців. На західному кінці міста пнеться вгору т.зв. Біла вежа, побудована султаном Бейгаром на взір вежі дзвонів при Гробі Господньому. А ось і містечко Ліда. Місцевий мечет теж побудований на руїнах храму христоносців. Тут у підземних криптах поміщений, овіянний легендою, гріб св. Юрія Переможця. У тому містечку, як каже св. Письмо, апостол Петро оздоровив розслабленого Єнея. В апостольських часах Лідда була осідком єпископів. В 415 р. тут був собор, який гостро виступив проти єресі Пелагія. Перед самим

Тель-Авівом шлях роздвоюється і один рукав звертає до Яффи, а другий на Тель-Авів.

Яффа в старину називалася Йопія. Це одне з найстарших міст світу. За переказом, коло Яффи Ной будував свій ковчег, а його син Яфет був основноПоложником міста. Ісус Навин віддав Яффу на власність сім'ї Давида. У яфську пристань турський володар Хірам висилав ливанські кедри для будови соломонового храму. Тут теж апостол Петро воскресив Таїфу, і гостюючи в домі кожем'яки Симона, бачив таємницу плащаницю, що сходила з неба, а в ній було повно зміїв та іншої погані.

В Яффі вже в XV ст. були православні єпископи. Чудотворна ікона св. Таїфи була уміщена на т.зв. « Руському дворі », де між іншим, в часі війни жило чимало українців звільнених з армії Андерса. Під час жидівсько-арабської війни хтось цю ікону вкрав. Тут треба відмітити, що в чудотворності цієї ікони вірили навіть араби-мусулмани. На цьому місці був колись російський жіночий монастир і тому тут осталося чимало домів і гарна церковця св. Петра і Павла, як теж чималий сад.

З Яффи звертаємо на Тель Авів. Це найбільше і наймодерніше місто в Святій Землі. Побудовано його в 1908 р. На увагу заслуговує модерний біологічно-педагогічний інститут, будинок Ахад Гаама з великою бібліотекою та окружний суд при вулиці Герцля.

При вулиці Алленбі є музей теж з великою бібліотекою та збіркою картин. Кольосальний будинок габіми, жидівського національного театру, побудовано при вул. Дізенгоффа. Варто теж відмітити гарний стадіон Макабі, зоологічний город, робітничий театр Огель, площа Левантинських ярмарків і порт.

На шляху Тель-Авів - Гайфа

Цей шлях веде Шаронською рівниною. Обабіч дороги розкинені багаті жидівські оселі. Одна з них, це Раанана, де мені довелося працювати пів року в дуже важких умовах: я спав у гусятнику і працював на полі, як віл, після відходу з кібуцу Кіріат Анавім. Біля неї розкинулася Герцелія, а далі руїни старинного грецького міста Аполлонії. Ліворуч шосе скручує до Натаанії. Звідсіля найближче до славних у світі руїн городу Цезареї, збудованої ще Іродом. Колись було це одне з найбільших міст Палестини, адміністраційний центр за римських часів. Більшість руїн відкопано в минулому столітті. Фортифікації з хрестоносних ча-

сів, портовий замок і мури майже повністю збереглися. Амфітеатр і колонни ще не зовсім відкопані. У мурах замку жили боснійці, які після окупації Боснії Австрією вимандрували в Туреччину, а опісля в Палестину. З огляду на руїни і на чудову природу по-дорож до Цезареї дуже цікава. Доїздимо до гір Кармелль. Ліворуч шумить та сміється привітне Середземне море, а напереді височіють контури величезного хрестоносного замку в Атліт. Побудували його templarії в XIII ст.

Авто зближається до Гайфи. Тут прожив я п'ять літ. Вже видно на верхів'ю Кармелю імпозантний монастир oo. Кармелітів і морську ліхтарню. На сході майоріє мусулманський мечет побудований над печерою пророка Іллі.

Гайфа славна з найкращого і найглибшого порту та великих рафінериї нафти. Місто розкинулося на вузькому надморському березі і на узгір'ях гори Кармелль. Тут перехрещуються вузлові шляхи всієї Північної Палестини. Гайфа має понад 160.000 мешканців і дуже швидко збільшується. Половина населення це жиди, а решта християни та мусулмани, араби та інші. Якраз у Гайфі збереглися друзи (блія 150) і визнавці багаї (около 100). Гайфський монастир oo. Кармелітів побудовано в XVIII ст. В часі национального походу він був військовою лікарнею. Монастирська каплиця побудована в італійському стилі і має чудові дереворізьби з життя пророка Іллі. У підніжжі Камелю є печера пророка Іллі — дуже шанована жидами. Гайфа ділиться на дві частини — нову, здебільша жидівську, і стару — арабську. На горі Кармелль є російська церковця св. Іллі та декілька будиночків. В одному з них я теж жив біля року. Тут жили нові і старі емігранти українці та росіяни. На захід від Гайфи розкинувся древній город Акка, якого і Наполеон не міг здобути.

На шляху Назарет - Метуля

Виїжджаючи з Гайфи, минаємо річку Кішон; я теж прожив поблизу тієї річки, в сільці Нешер-Яжур з пів року; вона пам'ятає боротьбу пророчиці Дебори з ханаанцями. Тут пророк Ілля повбивав жерців Баала. На право розкинулася чудова, вельми урожайна долина Мегіддо зі славнозвісними розкопками. Директором і хазяєм тих розкопок був свідомий одесит, інж. Сергій Чуб. В часі незалежності Закарпаття він зголосився до монс. А. Волошина на службу Україні; хоч не вспів виїхати, помог чимало фі-

нансово. У його господі ми, світами і долею гнані та переслідувані скитальці, знаходили приют і старо-українську гостину. Я часто бував у нього, а опісля писав до нього і дещо помагав перед його смертю. Вічна пам'ять чесній людині і добрій душі...

На ліво простягається шосе до Назарету. В'їздимо до Тиберіяди. Місто має біля 15.000 населення і тут живуть християни, юди і в малій кількості мусулмани. В 61 р. перед народженням Христа Агripпа зробив Тиберіяду столицею Галилеї. В половині III ст. воно було місцем осідку жидівського синедріону і тут була славна кабалістична школа. В наші дні тут найкращі протиревматичні купелі. Місто ділиться на старе і нове. Старе оточене мурами. Нашу увагу привокує чудовий монастир оо. Францисканів із церквою апостола Петра. Вона побудована на тому місці, де колись апостол Петро на приказ Христа ловив рибу і де то Ісус сказав йому: «Паси вівці мої». За Костянтина Великого на місці дому ап. Петра була побудована святыня. Тут похоронено багато визначних жидів, як от ученого талмудиста Маймоніда та інших.

Кожному знане славне Тиберіядське або Генезаретське озеро. Це озеро обрамоване вінком мальовничих гір і положене 208 м. нижче позему моря. Про нього неоднократно згадується в Євангелії. В околицях Тиберіяди Ісус Христос навчав вірних. Тут він обрав апостолів — Симона, названого Петром, його брата Андрія, Якова і Івана. Тут із човна Петра Христос навчав народ, утихомирював бурю, вирятував потапаючого Петра... Озеро багате в рибу а вода вельми приемна в смаку.

Після цього в'їздимо до містечка Сафед, осередку горішньої Галилеї. В місті теж майже 15.000 населення. Більшість із них були християнами, а як тепер — невідомо, бо в останньому часі населення св. Землі докорінно змінилося і більшість арабів виселено. Підсоння тут холодне, сюди приїздять на літній відпочинок. Саме тут в XVI ст. жиди побудували першу на Середньому Сході друкарню. З башти побудованої Хрестоносцями, видно ціле місто і всі дооколичні місцевості та Генезаретське озеро.

За Сафедом, прямо по шосе, приїздимо до Газор, колишньої столиці ханаанської держави. Воно часто згадується в біблії. Це був важний стратегічний пункт, уфортифікований Соломоном. Опісля місто зруйнував Тіглат Пілезер III і воно вже ніколи не піднеслося до попередніх вершин. У підніжжі галилейських гір шосе скручус до озера Гule і великих багон, у північній частині озера, і до Метулі, в Північній Палестині, а даліше до Ливану та Сирії.

Наша мандрівка по св. Землі добігла до кінця. Не далося мені

в короткій праці розказати про все обширніше. Не згадано про Витанію біля Єрусалиму, звідкіля Ісус розпочав у квітну неділю свій тріумфальний в'їзд в Єрусалим. Залишено без згадки Єрихон, який неоднократно згадано в св. Письмі. Поминено Акелдам або Село Крови, місце куплене за 30 срібняків Юди та деякі інші місцевості.

Події, що відбувалися, ба і даліше відбуваються на Близькому Сході, тривожать серце кожного християнина. Нас лякає те, чи воєнні події та нова влада не знищать тих усіх, дорогих кожному християнинові пам'яток.

РЕЦЕНЗІЙ

The Documents of the Ukrainian Catholic Church, 1911-1976: Address to Their Lordships the Archbishops and Bishops of Canada; Address to His Holiness Pope Paul VI. Editor M.H. Marunchak, Winnipeg, National Council of Ukrainian Organizations for the Patriarchate of the Ukrainian Catholic Church, 1977. xiii, 25 p.

Обговорювана публікація, це передрук двох важливих документів, опублікованих передмовою М.Г. Марунчака і довшим вступом проф. Василя Марунчака. Промежуток 65 років ділить дати обидвох документів (18 березня 1911 і 13 грудня 1976), але їх тематика подібна.

Перший документ, це меморіал Митрополита Андрея Шептицького в українській справі¹ до канадських католицьких архиєпископів і єпископів. Меморіал був виготовлений і висланний в англійській і французькій мовах. Неподруковано тільки англійський текст. Добре було б подати в передмові, з якого джерела цей меморіал передруковано.

Від початку нашої іміграції до Канади до 1911 року проминуло коло 30 років. За цей час понад сто тисяч наших людей з Галичини (головно селян) імігрувало до Канади. Наши нові імігранти, майже поголовно греко-католики, відчували зразу гостру недостачу власного духовенства. Ці бідні люди, з природи жертвенні, взялися будувати церкви в місцях своїх нових поселень, але мали великі проблеми у зв'язку з браком власних священиків, яких було в першій декаді 20 сторіччя в цілій безмежній прямо Канаді лише кількох. Наши священики були під юрисдикцією місцевих латинських єпископів. Латинська католицька єпархія сподівалася, що українська галицька іміграція включиться без труду в латинські парохії, як це діялося з іншими національними групами, французькою, польською, тощо. Канадська єпархія не була свідома того що українці мали в Галичині свою власну церковну єпархію, та що українці не без причини ставилися в краю з недовір'ям до латинського, тобто польського духовенства.

В такій ситуації почали наших імігрантів перетягати до своїх таборів російські православні та канадські протестанти. Витворився загрозливий стан

¹ В англійському тексті подано згідно з тоді вживаною термінологією “on the Ruthenian question.”

можливого відколення від католицизму понад сотні тисяч наших галицьких українців.

Митрополит Андрей Шептицький відбув у 1910 році понад двомісячну подорож по західних провінціях Канади, познайомився на місці з проблемами і прийшов до висновку, що одинокою тривалою розв'язкою було би тільки іменування окремого українського греко-католицького єпископа для Канади. Апостольська Столиця не була тоді прихильна такій розв'язці, а й канадійські латинські єпископи також воліли не мати чужого тіла на своїх територіях. Тому митрополит Шептицький виготовив був і розіслав канадійським католицьким єпископам незвичайно дбайливо приготований і знаменито обоснований меморіял у справі встановлення окремого гр.-кат. єпископства для Канади. З правних мотивів, наведених у меморіялі, слід відмітити аргумент, що латинники мали в минулому свою ієрархію на теренах, що були під юрисдикцією східних церков. Дуже важливим аргументом був також факт, що від 1907 року працював уже в Америці наш єпископ Сотер Ортинський, отже був добрий прецеденс. Меморіял обговорював подрібно справу інталуляції церковних дібр, справу жонатого чи безженнего духовенства, католицької преси, шкільництва, але передусім підкреслював раз-у-раз гаряче бажання самого українського населення Канади мати власного єпископа.

Меморіял мав успіх. Підготовані особистими розмовами з митрополитом Андреєм і переконані знаменитим його меморіялом, канадійські католицькі єпископи не протишлися більше утворенню українського єпископства в Канаді. Рік пізніше Апостольська Столиця встановила українське греко-католицьке єпископство в Канаді й іменувала першого єпископа в особі Преосв. Никити Будки. Розв'язка була правильна і дала добрий вислід. Пів сторіччя пізніше українська ієрархія розрослася до числа п'ятьох єпископів з митрополитом на чолі. Коло чверть мільйона українців збереглося при прадідній вірі. Із чотирьох можливих альтернатив — латинізації, переходу на православ'я, переходу на протестантизм, і збереження східного католицького обряду в наслідок встановлення власної церковної ієрархії — вдалося завдяки зусиллям народу і заходам львівського Митрополита осягнути найправильніший вислід — четвертий.

Меморіял Ієрархії Української Католицької Церкви в діяспорі з 1976 року був переданий Папі Павлові VI в часі офіційної авдієнції дня 13 грудня 1976 українським Первоієрархом, Верховним Архиєпископом, кардиналом Йосифом Сліпим, Ісповідником Віри, якого більшість української ієрархії, священиків і мирян вважає Патріярхом їхньої Церкви.² Редактор видання слушно стверджує, що «обидва документи кладуть натиск на питання центрального авторитету в Українській Католицькій Церкві. Обидва документи займаються майбутнім існуванням Церкви, в першому випадку в Канаді, а в другому не тільки в діяспорі, але також в Україні. Вони підкреслюють важливість збереження світлого минулого цієї Церкви, головно її обряду та питомих церковних традицій, які є необхідні в житті кожної Церкви. Обидва меморіяли містять братні заклики до Римо-католицької Церкви не ставити перешкод Українській Католицькій Церкві, яка бажала б втішатися своїми правами

² Слові з *Передмови* до передруків.

і привілеями, головно правом скликувати синоди, адмініструвати й виконувати канони Східної Церкви, і таким чином продовжувати багату спадщину цієї Церкви ».³

Це цінне і на часі видання збагачує документацію новішої і найновішої історії нашої Церкви.

ЮРІЙ ФЕДИНСЬКИЙ

³ Слова з *Передмови*.

З М И С Т

<i>Зоя Когут:</i> Різдво на чужині	3
Шевченкові	5
<i>Іван Боднарук:</i> Кров серця	6
<i>Марія Овчаренко:</i> Духова криза Павла Тичини	18
<i>Василь Ленцик:</i> Отець Іван Волянський	34
<i>Юрій Тис-Крохмалюк:</i> Генеза постання Української Дивізії «Галичина»	39
<i>Вадим Чечва:</i> Мандрівка паломника по Святій Землі	66
 РЕЦЕНЗІЇ: The Documents of the Ukrainian Catholic Church, 1911- 1976 (Юрій Фединський)	82

Адреса редакції: Dzwony, 20175, Lumpkin, Detroit, Mich. 48234, U.S.A.
Адреса адміністрації: Dzwony, Via Boccea, 478 - 00166 Roma, Italia

Річна передплата - 15 дол. Висилати на адресу адміністрації

